

**ХУУЛЬ ЗҮЙН
ҮНДЭСНИЙ ХҮРЭЭЛЭН**

**ОЛОН УЛСЫН ШИНЖТЭЙ ИРГЭНИЙ ХЭРЭГ МАРГААНЫ
ШҮҮХИЙН ХАРЬЯАЛАЛ: ИХШХШТХ-ИЙН 189-193 ДУГААР
ЗҮЙЛИЙГ ХЭРЭГЛЭЖ БУЙ ПРАКТИК, БОЛОВСРОНГУЙ
БОЛГОХ АСУУДАЛ**

2021

СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН

Улаанбаатар хот

**ГУРАВ. ОЛОН УЛСЫН ШИНЖТЭЙ ИРГЭНИЙ ХЭРЭГ
МАРГААНЫ ШҮҮХИЙН ХАРЬЯАЛАЛ: ИХШХШТХ-ИЙН
189-193 ДУГААР ЗҮЙЛИЙГ ХЭРЭГЛЭЖ БУЙ ПРАКТИК,
БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ АСУУДАЛ**

Судалгааг гүйцэтгэсэн:

Э.Байгал. МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн
Хувийн эрх зүйн тэнхимийн дэд профессор,
Хууль зүйн ухааны доктор (Ph.D)

X3YX

УДИРТГАЛ

Монгол Улс чөлөөт зах зээлийн харилцаанд шилжиж, иргэд хуулийн этгээд олон улсын хувийн эрх зүйн харилцаанд чөлөөтэй оролцох болсон үеэс эхлэн гадаад элемент бүхий гэрээ хэлцэл, гэр бүл, өв залгамжлалын харилцаанд өргөнөөр оролцох болсон билээ. Үүнээс үүдэн сүүлийн жилүүдэд гадаадын иргэн, хуулийн этгээдтэй холбоотой иргэний хэрэг маргааныг шийдвэрлүүлэхээр хандах нь түгээмэл болж байна.

ОУХЭЗ-н хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэхэд хамгийн түрүүнд шүүхээс тодруулах асуудал нь шүүхийн харьяалал юм. Тухайн хэрэг маргаан нь Монгол Улсын шүүх эрх мэдэлд хамаарах эсэх, шүүхийн харьяалалд хамаарах эсэхийг шийдвэрлэсний дараа сая тухайн талуудын маргааныг аль улсын хуулийн дагуу хэрхэн шийдвэрлэх асуудлыг хөндөх боломжтой болдог. Харин урьд өмнө хаалттай нийгэм, эдийн засагтай байсан, нийгмийн өөрчлөлтийн дүнд үүсч буй үр дагавар нь сүүлийн жилүүдэд хүчтэй илэрч буй бид энэ талаар харьцангуй бага туршлагатай. Иймээс, олон улсын шүүхийн харьяалал, Монгол Улс дахь эрх зүйн зохицуулалт, түүнийг хэрэглэж буй практикийг судлан цаашид боловсронгуй болгох нь нэн чухал асуудлын нэг болон хувирч байна.

Энэхүү судалгааны хүрээнд, Монгол Улс дахь олон улсын иргэний процессын эрх зүйн хөгжлийн тойм, олон улсын эрх зүйн эх сурвалж, шүүхийн харьяалал тодорхойлох онолын үндэслэл, ангиллыг авч үзсэн бөгөөд зарим шүүхийн шийдвэрт судалгаа хийсэн болно. Энэ хүрээнд хамгийн их тулгамдаж буй асуудлын нэг болох параллел процесс буюу зэрэгцээ процессын ажиллагаанаас урьдчилан сэргийлэх арга замыг судалж, эцэст нь Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалт, хууль хэрэглэх практикийг боловсронгуй болгох саналыг дэвшүүлсэн болно.

1. ОЛОН УЛСЫН ИРГЭНИЙ ПРОЦЕССЫН ЭРХ ЗҮЙН СУУРЬ ЗАРЧИМ

Олон улсын иргэний процессын эрх зүй нь үндсэн хоёр асуудлыг зохицуулдаг:

- Дотоодын шүүх ямар тохиолдолд олон улсын хамаарал бүхий хэргийг харьяалан шийдвэрлэх,
- Гадаадын шүүхийн шийдвэр нь дотоодод хэрхэн үйлчлэх вэ?

Дээрхээс гадна, гадаадын оролцогч бүхий процессын ажиллагааг явуулах онцлог, бусад улсад нотлох баримтыг хүргэх буюу нотлох баримт цуглуулах, гадаадын эрх зүйг процесст хэрэглэхтэй холбогдон үүсэх асуудлыг судална.

Олон улсын хувийн эрх зүй хэмээх нэр томъёоны дараа олон улсын иргэний процесс хэмээх нэр томъёо хэрэглэгдэх болсон бөгөөд үндсэн гурван ойлголтыг илэрхийлдэг:

- Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагаа
- Хөндлөнгийн шүүх буюу арбитра
- Шүүх, арбитраын шийдвэрийг биелүүлэх

Нэр томъёо. Олон улсын иргэний процесс хэмээх нэр томъёо нь үгийн утгаараа бүх улсуудын шүүхэд үйлчилдэг нэгдмэл эрх зүй, өөрөөр хэлбэл олон улсын иргэний шүүхийн эрх зүй гэж ойлгогдоно. Гэхдээ ийм нэгдмэл эрх зүй өнөөг хүртэл маш хязгаарлагдмал хүрээнд л бий болж чадсан ба тодруулбал, Европын холбооны хүрээнд л ач холбогдол нь өсөн нэмэгдэж байгаа юм.

Өргөн утгаараа, гадаад элемент бүхий иргэний процессын явцад үйлчлэх бүхий л эрх зүйн хэм хэмжээг ОУИП гэж нэрлэнэ. Тухайлбал, гадаад элемент бүхий иргэний хэргийн шүүхийн харьяалал, гадаадын иргэдийн процессын эрх, гадаад элемент бүхий хэргийг шүүхэд шийдвэрлэхэд тохиолддог онцлог зохицуулалт /гадаадын эрх зүйг хэрэглэх гэх мэт/, гадаадын шүүхийн шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөх болон олон улсын эрх зүйн туслалцааны асуудлыг хамаарч байдаг.

“Шүүхэд гадаадын иргэд болон гадаадын хуулийн этгээдтэй холбогдон үүссэн маргааныг шийдвэрлэх, маргааныг шийдвэрлэх явцад тэдний процессын эрхийг тодорхойлох болон хамгаалах, тухайн хэргийн харьяалал болон гадаадын шүүхийн шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрч, биелүүлэхтэй холбогдон үүсэх процессын шинжтэй хэм хэмжээний нийлбэр цогцыг олон улсын иргэний процессын эрх зүй гэнэ” хэмээн тодорхойлж болно.

Ач холбогдол. Олон улсын эдийн засгийн харилцаа улам өргөжиж байгаатай холбогдон ОУИП-ын ач холбогдол ч нэмэгдсээр байна. Өөрөөр хэлбэл, шүүхэд олон улсын шинж хамаарал бүхий хэрэг маргааныг шийдвэрлэж буй тоо огцом өсөж эхэлсэн билээ.

ОУХЭЗ-н дагуу хэрэглэвэл зохих эрх зүйг тодорхойлдогос үл хамааран ОУИП нь олон улсын шинжтэй иргэний хэргийн харьяалал, гадаадын шүүх, арбитрын шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөх, биелүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулдаг.

Олон улсын иргэний процессын эрх зүйд баримтлах зарчим. Аливаа улс шүүх эрх мэдлийг гагцхүү өөрийн улсын нутаг дэвсгэр дээр хэрэгжүүлэх эрхтэй байдаг. Гэхдээ энд гадаад улсын иргэн, хуулийн этгээдтэй холбоотой аливаа хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх нь зайлшгүй юм. Энд дараахь зарчмыг баримтлах нь зүйтэй:¹

Тэгш эрхийн зарчим. Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пактын 14.1-т “хүн бүр шүүх болон шүүх таслах ажиллагааны өмнө эрх тэгш байна” хэмээн заасан,² Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 6, 7, 8 дугаар зүйлд “Хүн бүр хуулийн өмнө адил тэгш бөгөөд ямар ч алагчлалгүйгээр хуулиар адилхан хамгаалуулах эрхтэй. Хүн бүр энэхүү Тунхаглалд харшлах аливаа алагчлалаас болон тийнхүү алагчлахыг өдөөсөн турхиралтаас адилхан хамгаалуулах эрхтэй. Үндсэн хууль болон бусад хуулиар олгосон үндсэн эрх нь зөрчигдвөл хүн бүр эрх мэдэл бүхий үндэсний шүүхээр эрхээ бүрэн тогтоолгох эрхтэй. Хүн бүр хаана ч байсан эрх зүйн чадвартай байх эрхээ хүлээн зөвшөөрүүлэх эрхтэй” гэж заасан.

Харин Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 14.1-т “Монгол Улсад хууль ёсоор оршин суугаа хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байна”, “Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 4.1-т “Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагаа /цаашид “хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа” гэх/ нь хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсрол болон бусад байдал, хуулийн этгээдийг өмчийн хэлбэр, эрх хэмжээгээр нь ялгаварлахгүй эрх тэгш байх зарчимд

1 Dr. Heimo Shack. Internationales Zivilverfahrensrecht. 7 Auflage, München 2017., ff11; УДШ, Ханс Зайделийн сан. Иргэний хэргийн талаар эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх тухай. УБ 2021 он. 12-13 дахь тал.

2 Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дэлгэрэнгүй тайлбар. УБ 2008 он, 28 дахь тал.

үндэслэн явагдана” хэмээн тус тус зааснаар энэ зарчмыг тусгасан. Гадаадын иргэн, хуулийн этгээд оролцсон хувийн эрх зүйн маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд ч энэхүү зарчмыг баримтлах нь зүй юм.

“Lex fori” буюу шүүх ажиллагаанд үндэсний дэглэмийг баримтлах. Аливаа улс нь гадаадын иргэн, хуулийн этгээд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцох тохиолдолд өөрийн орны иргэн, хуулийн этгээдтэй ижил тэгш эрхийг олгодог. Харин хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь бүхэлдээ тухайн улсын үндэсний хууль тогтоомжийн дагуу явагдах, өөрөөр хэлбэл “lex fori” зарчмыг баримтална.

ИХШХШТХ-ын 189.1-т “Монгол Улсын шүүхээр гадаад улсын иргэн, хуулийн этгээд, харьяалалгүй хүнтэй холбогдолтой иргэний хэргийг хянан шийдвэрлэхэд тэдгээр нь хуульд өөрөөр заагаагүй бол Монгол Улсын иргэн, хуулийн этгээдийн адил эрхтэй байна” гэж заасан. Олон улсын шинж хамаарал бүхий иргэний процессын ажиллагаанд хэрэглэгдэх эрх зүйн тухай асуудал нь хуульчдын хувьд тодорхой зүйл болоод удаж байгаа билээ. Тийм ч учраас “lex fori”-ийг процессын зарчим гэж үзэж болох бөгөөд процессын бүхий л ажиллагаа, нотлох баримт гаргаж өгөх эрх зэрэгт аливаа шүүх өөрийн орны эрх зүйг хэрэглэнэ.

1.1. Монгол Улс дахь ОУИП-ын эрх зүйн хөгжлийн тойм

1990 онд зах зээлийн эдийн засагт шилжиж, социалист үзэл баримтлал бүхий хууль тогтоомжийг шинэчлэн найруулж, заримыг шинээр боловсруулан батлан мөрдөж эхэлсэн. 1994 оны 5 сарын 9-ний өдөр баталсан Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 235-240 дүгээр зүйлд Олон улсын иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэхэд хамаарах зохицуулалтыг тусгасан байв. Олон улсын иргэний хэргийн шүүхийн харьяалал, хэрэглэх олон улсын гэрээ болон харьяаллын төрлүүдийг энд тусгаагүй бөгөөд, тун ерөнхий зохицуулалттай байсан. Харин 2002 оны ИХШХШТХ-д өмнөхөөс илүү дэлгэрэнгүй зохицуулалт тусгахыг эрмэлзсэн ба шүүхийн харьяаллын төрлүүдийг ангилж, зарим төрлийн хэрэг маргааныг нарийвчлан зааснаараа онцлог байна.

Үндэсний хууль тогтоомжоос гадна, Монгол Улс 1958 онд анх Унгар улстай Эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх гэрээ байгуулснаас хойш өдгөө 16 улстай ийм төрлийн гэрээг байгуулсан. Эрх зүйн харилцан туслалцааны гэрээ нь гол төлөв процессын журам агуулсан байх бөгөөд шүүхийн харьяалал, шүүхийн даалгавар, шүүхийн баримт бичиг гардуулах журам, шүүхийн шийдвэр биелүүлэх журмыг тусгасан байдаг.

1.1.1. Үндэсний эрх зүйн эх сурвалж

ОУИП нь ОУХЭЗ-н нэгэн адил дотоодын эрх зүйн нэгэн бүрдэл хэсэг гэж тооцогддог. Тийм ч учраас ОУИП-ын эрх зүйн эх сурвалжид дотоодын процессын тухай хууль болон иргэний процессын эрх зүйд холбогдох бусад хууль тогтоомж хамаарна. Гол эх сурвалж нь ИХШХШТХ болно. Тус хуулийн 189-194 дүгээр зүйлд олон улсын шинжтэй иргэний хэрэг маргаан хянан шийдвэрлэхэд баримтлах журмыг заасан. Гэхдээ энд гол төлөв харьяаллыг тодорхойлоход холбогдох заалт зонхилно. ИХШХШТХ-ийн 16.2, 39, 160№-160/5, 168.1 дүгээр зүйлүүд тус тус ОУИПЭЗ-д хамаарах зохицуулалт юм.

1967, 1994, 2002 оны Иргэний процессын хуулиуд дахь олон улсын иргэний процесст хамаарах зохицуулалтыг дор харьцуулан үзлээ.

1967 оны Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Иргэний Байцаан Шийтгэх тухай хууль.³

Энэхүү хуулийн 6 дугаар хэсэгт Олон улсын иргэний эрхийн холбогдолтой байцаан шийтгэх ажиллагааны тухай зохицуулсан. Энэ бүлэгт шүүхийн харьяаллын тухай зохицуулалт дараах байдлаар туссан байна.

Шүүхэд эрх олгох хэлэлцээр. БНМАУ-ын шүүн таслах ажиллагааны эрх хэмжээнд хамаарагдахгүй эд хөрөнгийн маргааныг тус улсын шүүхийн эрх хэмжээнд хамааруулах тухай зохигчид хэлэлцэн тохирч болно.

БНМАУ-ын шүүхийн эрхт хамаарагдах эд хөрөнгийн маргааныг гадаад улсын шүүхийн шүүн таслах ажиллагааны эрхт хамааруулах асуудлыг гагцхүү уг хэрэгт БНМАУ-ын хуулийн этгээд оролцож байгаа бол зохигчид хэлэлцэн тохирч байна.⁴

Шүүхийн харьяаллын тухай хэлэлцээр

БНМАУ-ын хуулийн этгээдийн хийсэн гадаад худалдааны хэлцлээс үүссэн маргааны талаар уг хэргийн шүүхийн газар нутгийн ба шүүхийн харьяаллыг зохигчид хэлэлцээрээр өөрчилж болно.⁵

1994 оны Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн зохицуулалт.⁶ 1994 оны ИХШХШТХ-ийн 16 дугаар бүлэгт Олон улсын иргэний эрх зүйн холбогдолтой хэргийг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны талаар зохицуулсан байна. Энэ бүлэгт иргэний хэргийн шүүхийн харьяаллын тухай зохицуулалт дараах байдлаар тусгагджээ.

Шүүхэд эрх олгох. Монгол Улсын шүүхийн хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эрх хэмжээнд хамаарагдахгүй эд хөрөнгийн маргааныг тус улсын шүүхийн эрх хэмжээнд хамааруулах тухай зохигчид хэлэлцэн тохирч болно.⁷

“Монгол Улсын иргэн, хуулийн этгээдийн хийсэн гадаад хэлцлээс үүссэн маргааны шүүхийн газар нутгийн ба шүүхийн харьяаллыг зохигчид харилцан тохиролцсоноор өөрчилж болно⁸ шүүхийн харьяаллын талаар заажээ.

3 Бүгд Найрамдах Монгол Улсын хуулиуд I, УБ 1980., 541 дэх тал.

4 БНМАУ-ын 1967 оны Иргэний байцаан шийтгэх тухай хуулийн 307 дугаар зүйл.

5 Мөн хуулийн 308 дугаар зүйл.

6 МУИС, Хууль Зүйн Сургууль, Монгол Улсын Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль. УБ 2000., 176 дахь тал.

7 1994 оны ИХШХШТХ-ийн 237 дугаар зүйл.

8 Мөн хуулийн 238 дугаар зүйл.

1967 оны ИБШТХ	1994 оны ИХШХШТХ	2002 оны ИХШХШТХ	Харьцуулалт
БНМАУ-ын шүүн таслах ажиллагааны эрх хэмжээнд хамаарагдахгүй эд хөрөнгийн маргааныг тус улсын шүүхийн эрх хэмжээнд хамааруулах тухай зохигчид хэлэлцэн тохирч болно. БНМАУ-ын шүүхийн эрхт хамаарагдах эд хөрөнгийн маргааныг гадаад улсын шүүхийн шүүн таслах ажиллагааны эрхт хамааруулах асуудлыг гагцхүү уг хэрэгт БНМАУ-ын хуулийн этгээд оролцож байгаа бол зохигчид хэлэлцэн тохирч байна	Монгол Улсын шүүхийн хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эрх хэмжээнд хамаарагдахгүй эд хөрөнгийн маргааныг тус улсын шүүхийн эрх хэмжээнд хамааруулах тухай зохигчид хэлэлцэн тохирч болно	2002 оны ИХШХШТХ-д шүүхэд эрх олгох талаар зохицуулалт байхгүй байна.	1967 оны болон 1994 оны хуулиудад гадаад иргэд оролцсон олон улсын шинжтэй маргааны харьяалал нь хэдий МУ-д хамаарахгүй байсан ч талууд тохиролцон МУ-ын шүүхээр хэргээ хянан шийдвэрлүүлэх боломжтой байсан байна. Мөн 1967 он 1994 оны хуулийн энэхүү зохицуулалтын нэг ялгаатай тал 1967 онд зөвхөн хуулийн этгээд оролцсон маргааны хувьд ийнхүү шүүхэд эрх олгодог байсан бол 1994 оны хуульд Иргэн гэх нэр томъёог нэмж зохицуулсан байна.
БНМАУ-ын хуулийн этгээдийн хийсэн гадаад худалдааны хэлцлээс үүссэн маргааны талаар уг хэргийн шүүхийн газар нутгийн ба шүүхийн харьяаллыг зохигчид хэлэлцээрээр өөрчилж болно.	Монгол Улсын иргэн, хуулийн этгээдийн хийсэн гадаад хэлцлээс үүссэн маргааны шүүхийн газар нутгийн ба шүүхийн харьяаллыг зохигчид харилцан тохиролцсоноор өөрчилж болно	Энэ талаарх зохицуулалт байхгүй.	Дээр дурдсанчлан 1967 оны болон 1994 оны хуулиудад шүүхэд эрх олгох замаар талууд шүүхийн харьяаллыг харилцан тохиролцож болохыг энэхүү заалтаар тодруулж өгсөн байна.

Эндээс үзвэл 2002 онд ИХШХШТХ-ийг баталж олон улсын иргэний эрх зүйн ач холбогдолтой хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны харьяаллын зохицуулалтыг ердийн, тусгай, онцгой харьяалалд хамаарах хэргүүд хэмээн нарийвчлан МУ-ын шүүхийн харьяалан шийдвэрлэх хэргүүдийг өмнөх иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх хууль болоод иргэний байцаан шийтгэх хуулийг бодвол илүү тодорхой болгож өгсөн. Гэхдээ энд нэг зүйлийг орхигдуулсан явдал нь шүүхэд эрх олгох эрх зүйн зохицуулалтыг хасаж зохицуулсан байна.

Гадаадын орнуудын Иргэний процессын хууль болон энэ талаарх олон улсын гэрээнд шүүхэд эрх олгох буюу талууд харилцан тохиролцож тухайн улсын шүүхэд үл хамаарах хэргийг хянан шийдвэрлүүлэх боломжийн талаар зохицуулж өгсөн байдаг. Гэтэл манай улс олон улсын хувийн эрх зүйн ач холбогдолтой хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны харьяаллын зохицуулалтыг илүү сайжруулах явцдаа энэхүү зохицуулалтыг чухам ямар учраас хасаж тодорхойлсон нь тодорхойгүй байна.

1.1.2.Олон улсын эрх зүйн эх сурвалж

Олон улсын иргэний процессын эрх зүйд хамаарах олон улсын гэрээ конвенц цөөнгүй. Эдгээрээс Монгол Улс дараах конвенцид нэгдэн орсон:

№	Нэр	Байгуулсан огноо	Нэгдэн орсон огноо
ОЛОН УЛСЫН ОЛОН ТАЛТ ГЭРЭЭ			
1	Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай конвенц	1954.3.1	1999.7.21
2	Олон улсын маргааныг энх тайвнаар шийдвэрлэх тухай конвенц	1907	2018
3	Улс ба бусад улсын иргэдийн хооронд хөрөнгө оруулалтын талаар үүссэн маргааныг шийдвэрлэх тухай конвенц	1965.3.18	1996.5.28
4	Гадаадын арбитрын шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөх ба биелүүлэх тухай конвенц	1958.6.10	1994.5.26
5	НҮБ-ын төрөлжсөн байгууллагын эрх, дархын тухай конвенц	1947.11.21/1948.12.02	1970
6	Дипломат харилцааны тухай Венийн конвенц	1961.4.18/1964.04.24	1966.11.24
7	Түгээмэл шинжтэй олон улсын байгууллагад улс гүрнээ төлөөлөх тухай Венийн конвенц	1975.03.14	1988.06.20
8	Консулын харилцааны тухай Венийн конвенц	1963.04.24/1967.03.19	1988.06.20
9	Олон улсын иргэний агаарын тээврийн тухай Чикагогийн конвенц	1944.12.07/1947.04.04	1986
10	Олон улсын иргэний агаарын тээвэрт хамаарах зарим журмыг ижилтгэх тухай Варшавын конвенц	1929.10.12	1962
11	Олон улсын агаарын тээвэрт хамаарах зарим журмыг ижилтгэх тухай Монреалийн конвенц	1999.05.28	2004.10.05
12	Барааг олон улсын хэмжээнд тээвэрлэх тухай ТИР КАРНЕЙ-н конвенц	1975.11.14	2001.11.15
13	Олон улсын хоорондын авто замаар ачаа тээвэрлэх тухай конвенц	1956.5.19	2003.05.08
14	Олон улсын төмөр замын ачааны харилцааны тухай хэлэлцээр	1951/2015	2002/2015
ЭРХ ЗҮЙН ТУСЛАЛЦАА ҮЗҮҮЛЭХ ХОЁР ТАЛТ ХЭЛЭЛЦЭЭР			
1	БНМАУ, БНУАУ-ын хооронд иргэний ба гэр бүл, эрүүгийн хэргийн талаар эрхийн туслалцаа харилцан үзүүлэх тухай гэрээ		1968.11.22
2	БНМАУ, БНБАУ-ын хооронд иргэний ба гэр бүл, эрүүгийн хэргийн талаар эрхийн туслалцаа харилцан үзүүлэх тухай гэрээ		1968.11.22
3	БНМАУ, БНСРУ-ын хооронд иргэний болон гэр бүл, эрүүгийн хэргийн талаар эрхийн туслалцаа харилцан үзүүлэх тухай гэрээ		1972.11.25
4	БНМАУ, БНЧУ-ын хооронд иргэн, гэр бүл ба эрүүгийн хэргийн талаар эрхийн туслалцаа үзүүлэх болон эрхийн харилцаа тогтоох тухай гэрээ		1976.10.15
5	БНМАУ, БНАСАУ-ын хооронд иргэн, гэр бүл болон улс хоорондын иргэн, гэр бүл болон эрүүгийн хэргийн талаар эрх зүйн туслалцаа харилцан үзүүлэх тухай гэрээ		1988.10.29
6	БНМАУ, БНХАУ-ын хооронд иргэний болон эрүүгийн хэргийн талаар эрх зүйн туслалцаа харилцан үзүүлэх тухай гэрээ		1997.08.19
7	Монгол Улсын Засгийн Газар, Бүгд Найрамдах Франц Улсын Засгийн Газар хооронд иргэний хэргийн талаар эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх, иргэний хэргийн талаар шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөх, биелүүлэх тухай конвенц		1992.02.27
8	Иргэний болон эрүүгийн хэргийн талаар эрх зүйн туслалцаа харилцан үзүүлэх тухай Монгол Улс, БНКаЗУ-ын хоорондын гэрээ		1993.10.22

9	Монгол Улс, БНПУ-ын хооронд иргэн, гэр бүл, хөдөлмөр, эрүүгийн хэргийн талаар эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх болон эрх зүйн харилцааны тухай гэрээ	1998.10.19
10	Монгол Улс, ОХУ-ын хооронд эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх, иргэний ба эрүүгийн хэргийн талаархи эрх зүйн харилцааны тухай гэрээ	1999.04.20
11	Иргэний болон худалдааны хэргийн талаар эрх зүйн туслалцаа харилцан үзүүлэх тухай Монгол Улс, БНСУ-ын хоорондын гэрээ	2008.10.15
12	Монгол Улс, Украин Улсын хооронд иргэний болон эрүүгийн хэргийн талаар эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх гэрээ	1995.06.27
13	Монгол Улс, БНСВУ-ын хооронд иргэн, гэр бүлийн болон эрүүгийн хэргийн талаар эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх гэрээ	2000.04.17
14	Монгол Улс, Бүгд Найрамдах Турк Улсын хооронд иргэн, аж ахуйн болон эрүүгийн хэргийн талаар эрх зүйн туслалцаа харилцан үзүүлэх тухай гэрээ	2000.05.02
15	Монгол Улс, БНЭУ-ын хооронд иргэний ба аж ахуйн хэргийн талаар эрх зүйн туслалцаа харилцан үзүүлэх гэрээ	2001.01.03

Хоёр талт эрх зүйн туслалцааны гэрээ нь гол төлөв процессын журам, зөрчилдөөний хэм хэмжээ агуулдгаараа онцлогтой. Гэхдээ гэрээ бүрт шүүхийн харьяаллыг тусгасан гэж үзвэл өрөөсгөл бөгөөд улс бүртэй байгуулсан гэрээний зохицуулалт харилцан адилгүй байдаг. Монгол Улс нь 1968 оноос хойш 20 гаруй улстай иргэний болон гэр бүл, эсхүл иргэн, гэр бүл, хөдөлмөрийн, иргэний ба худалдааны хэргээр, түүнчлэн эрүү, иргэний хэргээр, ялтан шилжүүлэх, гэмт этгээдийг шилжүүлэн өгөх зэрэг зорилго бүхий эрх зүйн туслалцааны гэрээг байгуулснаас 16 нь хувийн эрх зүйн харилцаанд хамаарах зохицуулалтыг агуулдаг. Эдгээрээс, хувийн эрх зүйн маргааны шүүхийн харьяаллын зохицуулалтыг дор хүснэгтээр ялгаж үзүүллээ.

Хоёр талт гэрээн дэх харьяаллын эрх зүйн зохицуулалт

№	Улс	Гэрээний зохицуулалт	Тайлбар
1	Болгар	19.3: Гэрлэгсдийн хувийн ба эд хөрөнгийн харилцаанаас үүдэлтэй маргааныг хэлэлцэн тохирогч 2 этгээдийн байгууллага уг асуудлыг шийдвэрлэх эрхтэй 20.1: Гэрлэлт цуцлах тухай хэргийг хэлэлцэн тохирогч 2 этгээдийн хуулийн байгууллага авч хэлэлцэнэ. 22.3: Эцэг тогтоох, эцэг эх хүүхдийн харилцаанд нутаг дэвсгэрт нь хүүхэд оршин суугаа хэлэлцэн тохирогч Этгээдийн хуулийн байгууллага хэргийг шийдвэрлэх эрхтэй. 23.2: хүүхдийн тэтгэмж авбал зохих хүн нутаг дэвсгэр дээр нь оршин суугаа Хэлэлцэн тохирогч этгээдийн хуулийн байгууллага шийдвэрлэх эрхтэй 24.3: хүүхэд үрчлэхэд үрчлэгч эхнэр нөхөр хоёр өөр өөр хэлэлцэн тохирогч этгээдийн харьяат байвал Хэлэлцэн тохирогч хоёр этгээдийн хууль тогтоомжийг баримтлах 24.4: хүүхэд үрчлэх үед үрчлэгчийн харьяалагдаж байгаа Хэлэлцэн тохирогч талын байгууллага шийдвэрлэх эрхтэй 29.1: үл хөдлөх хөрөнгийн хувьд нутаг дэвсгэр дээр нь уг үл хөдлөх эд хөрөнгө байгаа улсын хуулийн байгууллага асуудлыг авч хэлэлцэх эрхтэй 34.1: Өвлөх харилцаанд- хөдлөх хөрөнгий өвлөхөд өвлүүлэгч нас барах үедээ иргэн нь байсан улсын эрх бүхий байгууллага, 34.2: үл хөдлөх эд хөрөнгө өвлүүлэхэд нутаг дэвсгэр дээр нь үл хөдлөх эд хөрөнгө байгаа Хэлэлцэн тохирогч этгээдийн байгууллага	Гэрлэлт цуцлахад талууд өөр өөр улсад амьдарч байсан, эсхүл аль нэг талын нутаг дэвсгэрт амьдарч байсан бол хэлэлцээрийн тал болох улсын аль нь ч харьяалан шийдвэрлэж болохоор заасан

2	Румын	25.1: Гэрлэлтийг цуцлах тухай хэргийг Хэлэлцэн Тохирогч аль нэг этгээдийн хуулийн байгууллага шийдвэрлэх эрхтэй. Хэрэв гэрлэлт цуцлах тухай хэргийг үүсгэх үед гэрлэгсдийн нэг нь Хэлэлцэн тохирогч нэг Этгээдийн нутаг дэвсгэр дээр, нөгөө нь Хэлэлцэн Тохирогч нөгөө Этгээдийн нутаг дэвсгэр дээр оршин суугаа бол гэрлэгсдийн харьяалагдаж байгаа Хэлэлцэн Тохирогч Этгээдийн хуулийг хэрэглэх бөгөөд гэрлэлтийг цуцлах тухай хэргийг Хэлэлцэн Тохирогч аль ч этгээдийн хуулийн байгууллага шийдвэрлэх эрхтэй.	
		30.1. Энэхүү Гэрээний 27,28,29-р зүйлд заасан эрхийн харилцааны хэргийг хүүхдийн харьяалагдах Хэлэлцэн Тохирогч этгээдийн хуулийн байгууллага шийдвэрлэх эрхтэй. Хэрэв нэхэмжлэгч ба хариуцагч нь Хэлэлцэн Тохирогч этгээдийн нутаг дэвсгэр дээр оршин суугаа бол хууль тогтоомжийн тухай энэхүү Гэрээний 28, 29-р зүйлд заасны дагуу Хэлэлцэн Тохирогч тэр этгээдийн шүүхийн байгууллага эрх бүхий байна.	Эцэг, эх хүүхдийн хоорондын харилцаа, эцэг эх тогтоох
		33. Энэхүү Гэрээнд өөр журам заагаагүй бол асран хамгаалах харгалзан дэмжих асуудлыг тогтоох болон хүчингүй болгохдоо асран хамгаалуулагч буюу харгалзан дэмжүүлэгчийг харьяалах Хэлэлцэн Тохирогч этгээдийн байгууллага шийдвэрлэнэ.	
		35.2: Энэ зүйлийн 1-д зааснаар асран хамгаалуулах, харгалзан дэмжүүлэх тухай хэргийг хүлээн авсан Хэлэлцэн Тохирогч этгээдийн байгууллага уг хэргийг өөрийн улсын хууль тогтоомжийн дагуу шийдвэрлэнэ. Харин энэ байгууллага нь асран хамгаалуулагч, харгалзан дэмжүүлэгчийн хувийн эрхтэй холбогдсон асуудлаар шийдвэр гаргаж болохгүй.	
		44 дүгээр зүйл. Өв залгамжлах хэргийг авч хэлэлцэх эрх хэмжээ Хэрэв энэхүү Гэрээгээр өөр журам тогтоогдоогүй бол хөдлөх эд хөрөнгийг өвлөх хэргийг өв залгамжлуулагчийн нас барах үедээ харьяат нь байсан Хэлэлцэн Тохирогч этгээдийн байгууллага авч хэлэлцэх эрхтэй. Үл хөдлөх эд хөрөнгийг өвлөх хэргийг уг эд хөрөнгө нутаг дэвсгэрт нь байгаа Хэлэлцэн Тохирогч этгээдийн байгууллага авч хэлэлцэх эрхтэй. Өвлөх эрхтэй холбогдсон маргааныг шийдвэрлэхдээ энэ зүйлийн 1, 2-т заасныг баримтална. Хэлэлцэн Тохирогч нэг этгээдийн харьяат нас барсны дараа үлдсэн бүх хөдлөх эд хөрөнгө хэрэв Хэлэлцэн Тохирогч нөгөө этгээдийн нутаг дэвсгэрт байгаа бол бүх өв залгамжлагчдын зөвшөөрөл, ав залгамжлагч буюу хувь авагчийн хүсэлтээр Хэлэлцэн Тохирогч этгээдийн байгууллага уг өв залгамжлах хэргийг авч хэлэлцэнэ.	
3	Чех /Словак	18.1: Сураггүй алга болсон, нас барсан байдлыг тогтоох тухай хэргийг уг иргэний амьд байсан үеийн тухай сүүлчийн мэдээ авсан бөгөөд мөн тэр үедээ харьяалагдаж байсан Хэлэлцэн Тохирогч Талын эрх бүхий хуулийн байгууллага шийдвэрлэнэ.	

	1. Гэрлэгсдийн хувийн болон эд хөрөнгийн харилцааны хэргийг тэднийг харьяалж байгаа Хэлэлцэн Тохирогч Талын шүүх шийдвэрлэх эрхтэй. Хэрэв хэргийг авч хэлэлцэх үед гэрлэгсэд Хэлэлцэн Тохирогч нөгөө Талын нутаг дэвсгэрт оршин сууж байвал тэдний хүсэлтийг Хэлэлцэн Тохирогч энэхүү Талын шүүх шийдвэрлэх эрхтэй. 2. Хэлэлцэн Тохирогч нэг Талын шүүхэд асуудлыг шалгаж эхэлсэн бол Хэлэлцэн Тохирогч нөгөө Талын шүүхэд уг асуудлыг шалгаж шийдвэрлэхгүй. Энэ заалт 23, 27 дугаар зүйлд нэгэн адил хамаарна. 3. Хэрэв гэрлэгсдийн нэг нь Хэлэлцэн Тохирогч нэг Талын харьяат, нөгөө нь Хэлэлцэн Тохирогч нөгөө Талын харьяат бол тэдний хувийн болон эд хөрөнгийн эрхийн харилцааны холбогдолтой хэргийг уг иргэдийн сүүлийн үед хамт оршин сууж байсан буюу сууж байгаа газрын Хэлэлцэн Тохирогч Талын шүүх шийдвэрлэх эрхтэй ба хэрэв хамт оршин сууж байсан буюу сууж байгаа тийм газаргүй бол хариуцагчийг харьяалах Хэлэлцэн Тохирогч Талын шүүхээр шийдвэрлэнэ.	21 дүгээр зүйл
	25: Тэтгэвэр төлөх үүрэгтэй этгээдийн оршин суугаа нутаг дэвсгэрийн Хэлэлцэн Тохирогч Талын шүүх тэтгэвэр төлөх тухай хэргийг шийдвэрлэх эрхтэй.	
	26: Хүүхдийн эцгийг тодорхойлох тухай /эцэг мөн эсэхийг тогтоох/ хэргийг хүүхдийг харьяалж байгаа Хэлэлцэн Тохирогч Талын шүүх шийдвэрлэх эрхтэй. Хэрэв нэхэмжлэгч, хариуцагч хоёулаа Хэлэлцэн Тохирогч нэг Талын нутаг дэвсгэрт байгаа бол энэ хэлэлцэн Тохирогч талын шүүх шийдвэрлэх эрхтэй.	
	27.2: Энэ зүйлийн 1-д заасан эрхийн харилцааг хүүхдийг харьяалах Хэлэлцэн Тохирогч Талын шүүх, эсхүл хүүхдийн байнга буюу түр оршин суугаа Хэлэлцэн Тохирогч Талын шүүхийн аль аль нь шийдвэрлэх эрхтэй.	
	28: Энэ гэрээгээр өөр журам тодорхойлоогүй бол насанд хүрээгүй хүүхдийн тэтгэмж, хүмүүжлийн болон үүнтэй холбогдох асуудлыг уг хүүхдийг харьяалах Хэлэлцэн Тохирогч Талын шүүх шийдвэрлэх эрхтэй. Хэрэв Хэлэлцэн Тохирогч нэг Талын харьяат иргэний эсрэг тэтгэвэр төлөхтэй холбогдсон нэхэмжлэл гарсан бол энэ Хэлэлцэн Тохирогч Талын эрх бүхий байгууллага нь нөгөө Хэлэлцэн Тохирогч Талын харьяат насанд хүрээгүй хүүхдийн хангамжийн тухай асуудлыг авч хэлэлцэнэ. Хүүхдийн хувийн болон эд хөрөнгийн эрхийг хамгаалахын тулд хойшлуулж болшгүй тохиолдолд зайлшгүй шаардлагатай түр арга хэмжээг уг хүүхэд нутаг дэвсгэр дээр нь оршин суугаа Хэлэлцэн тохирогч нөгөө Талын шүүх авч болно. Хэрэв энэ зүйлийн 2-т заасны дагуу мэдэгдэл хүлээн авсан шүүх 3 сарын дотор ямар нэгэн байцаан шийтгэх ажиллагаа хийгээгүй байвал тийм байцаан шийтгэх ажиллагааг хүүхэд нутаг дэвсгэр дээр нь оршин суугаа Хэлэлцэн Тохирогч Талын шүүх гүйцэтгэнэ. Шүүх өөрийн шийдвэрээ хүүхдийг харьяалж байгаа Хэлэлцэн Тохирогч Талын эрх бүхий шүүхэд мэдэгдэнэ.	

		30: Үрчлэн авах буюу түүнийг хүчингүй болгох явдлыг хүүхэд үрчлэх, түүнийг хүчингүй болгох үед үрчлэн авагчийг харьяалж байгаа Хэлэлцэн Тохирогч Талын байгууллага шийдвэрлэх эрхтэй байна. Энэ гэрээний 29 дүгээр зүйлийн 3-т заасан тохиолдолд гэрлэгсдийн сүүлийн удаа хамт оршин сууж байсан буюу сууж байгаа газрын эрх бүхий байгууллага шийдвэрлэх эрхтэй.	
		32.1: Энэ гэрээнд өөр журам тогтоогоогүй бол асран хамгаалах, харгалзан дэмжих асуудлыг тогтоох болон хүчингүй болгохдоо асруулагчийг харьяалах Хэлэлцэн Тохирогч Талын байгууллага шийдвэрлэнэ.	
		37: Энэ гэрээний 36 дугаар зүйлд заасан эрхийн харилцаанаас үндэслэн үүссэн нэхэмжлэлийн талаарх хэргийг хариуцагчийн оршин суугаа нутаг дэвсгэрийн Хэлэлцэн Тохирогч Талын шүүх авч хэлэлцэх эрхтэй. Нэхэмжлэгчийн нутаг дэвсгэр дээр хариуцагчийн эд хөрөнгө буюу маргаж байгаа зүйл байгаа бол нэхэмжлэгчийн оршин суугаа Хэлэлцэн Тохирогч Талын шүүх түүнийг авч хэлэлцэх эрхтэй. Энэ гэрээний 34 дугаар зүйлийн 1-д заасан үүргийн эрхийн харилцаанд оролцогчид хэлэлцэн тохиролцох замаар хэргийн талаарх шүүхийн харьяаллыг өөрчилж болно. Гэхдээ шүүхийн эрх хэмжээгээр шийдэх хэргийг өөр байгууллагаар шийдвэрлүүлэхээр хэлэлцэн тохирч болохгүй.	
		42: Хэрэв энэ гэрээгээр өөр журам тогтоогоогүй бол хөдлөх эд хөрөнгийг өвлөх хэргийг өв залгамжлуулагчийн нас барах үедээ харьяат байсан Хэлэлцэн Тохирогч Талын байгууллага авч хэлэлцэх эрхтэй. Үл хөдлөх эд хөрөнгийг өвлөх хэргийг уг эд хөрөнгө нутаг дэвсгэрт нь байгаа Хэлэлцэн Тохирогч Талын байгууллага авч хэлэлцэх эрхтэй. Өвлөх эрхтэй холбогдсон маргааныг шийдвэрлэхдээ энэ зүйлийн 1, 2-т дурьдсан заалтыг хэрэглэнэ. Хэлэлцэн Тохирогч нэг Талын харьяат иргэний нас барсны дараа үлдсэн үл хөдлөх эд хөрөнгө Хэлэлцэн Тохирогч нөгөө Талын нутаг дэвсгэр дээр байгаа бол өв залгамжлагч буюу өв залгамжлахаас татгалзагчдын хүсэлтээр, хэрэв бүх өв залгамжлагчид зөвшөөрвөл энэ Хэлэлцэн Тохирогч Талын байгууллага уг өв залгамжлах хэргийг авч хэлэлцэнэ.	Өв залгамжлах хэргийг авч хэлэлцэх эрх хэмжээ
		Дөчинзургадугаар зүйл. Гэрээслэлийг нээх Гэрээслэл байгаа нутаг дэвсгэрийн Хэлэлцэн Тохирогч Талын өв залгамжлах хэргийг эрхлэх байгууллага гэрээслэлийг нээн зарлах эрхтэй.	
4	БНАСАУ	Иргэнийг сураггүй алга болсон буюу нас барсанд тооцох, түүнчлэн нас барсан үйл баримтыг тогтоох хэргийг сүүлчийн мэдээ баримтаар уг иргэн амьд ахуй цагтаа харьяат нь байсан Хэлэлцэн тохирогч Талын байгууллагууд өөрийн улсын хууль тогтоомжийг баримтлан шийдвэрлэх эрхтэй байна.	16 дугаар зүйл. Сураггүй алга болсон буюу нас барсанд тооцох, нас барсан үйл баримтыг тогтоох

		Гэрлэх ба түүнийг цуцлах нөхцөл, түүнчлэн гэр бүлийн харилцаанаас үүссэн хувийн болон эд хөрөнгийн харилцааг гэрлэгсэд харьяат нь байгаа хэлэлцэн тохирогч талын эрх бүхий байгууллага өөрийн орны хууль тогтоомжийг баримтлан шийдвэрлэнэ. Хэрэв гэрлэгсэд өөр өөр харьяалалтай байвал гэрлэлт буюу түүнийг цуцлах, хүчингүйд тооцохтой холбогдсон асуудлыг уг хэргийг хянаж байгаа Хэлэлцэн тохирогч Талын эрх бүхий байгууллага өөрийн орны хууль тогтоомжийг баримтлан шийдвэрлэнэ.	17 дугаар зүйл. Гэрлэлт ба түүнийг цуцлах
		Эцэг тогтоох болон энэ талаар гарсан маргаан, мөн эцэг эх, хүүхдийн хоорондын эрх зүйн харилцааг хүүхэд харьяат нь байгаа Хэлэлцэн тохирогч Талын эрх бүхий байгууллага өөрийн орны хууль тогтоомжийг баримтлан шийдвэрлэнэ.	18 дугаар зүйл. Эцэг эх, хүүхдийн эрх зүйн харилцаа
		Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигчийг тогтоох тухай асуудлыг асран хамгаалуулах, харгалзан дэмжүүлэх шаардлагатай хүн харьяат нь байгаа Хэлэлцэн тохирогч Талын байгууллага өөрийн улсын хууль тогтоомжийн дагуу шийдвэрлэнэ.	20 дугаар зүйл. Асран хамгаалах, харгалзан дэмжих
5	ОХУ	Иргэнийг иргэний хязгаарлагдмал эрх зүйн эрхийн чадамжтай буюу чадамжгүйд тооцоход хэрэв энэхүү Гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол иргэний хязгаарлагдмал эрх зүйн эрхийн чадамжтай болон чадамжгүйд тооцогдох ёстой этгээд харьяат нь байгаа Хэлэлцэн тохирогч Талын шүүх эрх бүхий байна. Шүүх нь өөрийн улсын хууль тогтоомжийг хэрэглэнэ.	20 дугаар зүйл. Иргэний хязгаарлагдмал эрх зүйн эрхийн чадамжтай буюу чадамжгүйд тооцох
		Иргэнийг сураггүй алга болсон буюу нас барсанд тооцох, түүнчлэн нас барсан үйл баримтыг тогтооход сүүлчийн мэдээгээр уг иргэн амьд ахуй цагтаа харьяат нь байсан Хэлэлцэн тохирогч Талын эрх бүхий шүүх өөрийн улсын хууль тогтоомжийн дагуу шийдвэрлэнэ.	21 дүгээр зүйл. Иргэнийг сураггүй алга болсон буюу нас барсанд тооцох
		Үл хөдлөх эд хөрөнгөд хамаарах эрх зүйн харилцаанд уг эд хөрөнгө нутаг дэвсгэрт нь байгаа Хэлэлцэн тохирогч Талын байгууллага эрх бүхий байх бөгөөд тухайн улсын хууль тогтоомжийг хэрэглэнэ.	23 дугаар зүйл. Үл хөдлөх эд хөрөнгө
		Энэ зүйлийн 1 дэх хэсэгт дурдсан асуудлаар хариуцагч нутаг дэвсгэрт нь оршин суугаа буюу оршин байгаа Хэлэлцэн тохирогч Талын шүүх эрх бүхий байна. Түүнчлэн нэхэмжлэгч нутаг дэвсгэрт нь оршин суугаа буюу оршин байгаа Хэлэлцэн тохирогч Талын шүүх нь маргааны объект буюу эсхүл хариуцагчийн эд хөрөнгө уг нутаг дэвсгэрт байгаа бол эрх бүхий байна. Өөртөө үүрэг хүлээсэн зохигчид энэ эрх мэдлийг хэлэлцээ хийх замаар өөрчилж болно.	24 дүгээр зүйл. Гэрээний дагуу хүлээх үүрэг Гэрээний дагуу хүлээх үүрэг нь зохигчдын сонгож авах улсын хууль тогтоомжоор тодорхойлогдоно. Хэрэв зохигчид нь хэрэглэхэд тохиромжтой хууль тогтоомжоо сонгоогүй бол тухайн гэрээний агуулгын хувьд шийдвэрлэх ач холбогдолтой биелэлтийг хэрэгжүүлж буй тал нутаг дэвсгэрт нь оршин суугаа, эсхүл үүсгэн байгуулагдсан болон эсхүл оршин байгаа Хэлэлцэн тохирогч Талын хууль тогтоомжийг хэрэглэнэ.

		Энэ зүйлийн 1 дэх хэсэгт дурдсан асуудлаар гэм хорыг арилгуулах тухай шаардлагын үндэслэл болж буй нөхцөл байдал нутаг дэвсгэрт нь гарсан буюу, эсхүл хариуцагч нутаг дэвсгэрт нь оршин суугаа буюу оршин байгаа Хэлэлцэн тохирогч Талын шүүх эрх бүхий байна. Нэхэмжлэгч нутаг дэвсгэрт нь оршин суугаа буюу оршин байгаа Хэлэлцэн тохирогч Талын нутаг дэвсгэрт хариуцагчийн эд хөрөнгө байгаа бол Хэлэлцэн тохирогч энэ Талын шүүх эрх бүхий байна.	25 дугаар зүйл. Гэм хор учруулснаас үүсэх үүрэг Гэм хор учруулснаас үүсэх үүрэг нь гэм хорыг арилгуулах тухай шаардлагын үндэслэл болж буй нөхцөл байдал нутаг дэвсгэрт нь гарсан Хэлэлцэн тохирогч Талын хууль тогтоомжоор тодорхойлогдоно. Хэрэв нэхэмжлэгч болон хариуцагч Хэлэлцэн тохирогч нэг Талын иргэн бол Хэлэлцэн тохирогч энэ Талын хууль тогтоомжийг хэрэглэнэ.
		Энэ зүйлийн 2 дахь хэсэгт дурдсан асуудлаар нутаг дэвсгэрт нь ажил гүйцэтгэж буй, гүйцэтгэсэн буюу гүйцэтгэх ёстой байсан Хэлэлцэн тохирогч Талын шүүх эрх бүхий байна. Түүнчлэн хариуцагч нутаг дэвсгэрт нь оршин суугаа буюу оршин байгаа, эсхүл нутаг дэвсгэрт нь нэхэмжлэгч оршин суугаа буюу оршин байгаа бөгөөд хэрэв уг нутаг дэвсгэрт маргааны эд зүйл болон хариуцагчийн эд хөрөнгө байгаа бол Хэлэлцэн тохирогч Талын шүүх эрх бүхий байна. Энэхүү эрх мэдлийг хөдөлмөрийн гэрээнд оролцогч талууд хэлэлцээ хийх замаар өөрчилж болно.	26 дугаар зүйл. Хөдөлмөрийн харилцааг зохицуулах хууль тогтоомж Хөдөлмөрийн гэрээнд оролцогч талууд тэдний хөдөлмөрийн харилцааг зохицуулж буй хууль тогтоомжийг өөрсдөө сонгон авч болно.
			Хэрэв хууль тогтоомжийг сонгоогүй бол хөдөлмөрийн гэрээ үүсэх, өөрчлөгдөх, дуусгавар болохыг болон түүнээс үүсэн гарч буй гомдлын шаардлагыг нутаг дэвсгэрт нь ажил гүйцэтгэж байгаа, гүйцэтгэсэн буюу гүйцэтгэх ёстой байсан Хэлэлцэн тохирогч Талын хууль тогтоомжоор зохицуулна. Хэрэв Хэлэлцэн тохирогч нэг Талын нутаг дэвсгэр дээр байгаа ажилтан Хэлэлцэн тохирогч нөгөө Талын нутаг дэвсгэрт байгаа үйлдвэртэй байгуулсан хөдөлмөрийн гэрээний үндсэн дээр ажил гүйцэтгэж буй бол хөдөлмөрийн гэрээ байгуулах, өөрчлөгдөх, дуусгавар болохыг болон түүнээс үүсэн гарах гомдлын шаардлагыг Хэлэлцэн тохирогч энэ Талын хууль тогтоомжоор зохицуулна.

6	Вьетнам	Зохигчид болон эрх зүйн маргаан нь адил хэргийн байцаан шийтгэх ажиллагааг Хэлэлцэн тохирогч хоёр Талын эрх бүхий шүүхүүд үүсгэсэн тохиолдолд энэ гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол Хэлэлцэн тохирогч зохих Талын хууль тогтоомжийн дагуу сүүлд хэрэг үүсгэсэн шүүх нь байцаан шийтгэх ажиллагааг зогсоож, энэ тухай нөгөө хэлэлцэн тохирогч талд мэдэгдэнэ.	21 дүгээр зүйл
		Иргэнийг сураггүй алга болсон буюу нас барсанд тооцох, түүнчлэн нас барсан үйл баримтыг тогтоох тухай хэргийг сүүлчийн мэдээ баримтаар уг иргэн амьд ахуй цагтаа харьяат байсан Хэлэлцэн тохирогч Талын эрх бүхий байгууллага шийдвэрлэнэ.	23 дугаар зүйл. Сураггүй алга болсон, нас барсанд тооцох буюу нас барсан үйл баримтыг тогтоох
		Гэрлэгсдийн хувийн болон эд хөрөнгийн эрхийн харилцааны асуудлыг энэ зүйлийн 1,2,3-т заасны дагуу хууль тогтоомжийг нь баримтлах Хэлэлцэн тохирогч Талын байгууллага шийдвэрлэх эрх бүхий байна. Харин 4-т заасан тохиолдолд Хэлэлцэн тохирогч хоёр Талын шүүх эрх бүхий байна.	25 дугаар зүйл. Гэрлэгсдийн хувийн болон эд хөрөнгийн эрхийн харилцаа
		Энэ зүйлийн 2-т заасан тохиолдолд гэрлэгсэд хоёулаа нутаг дэвсгэрт нь оршин суугаа Хэлэлцэн тохирогч Талын байгууллага эрх бүхий байна. Хэрэв гэрлэгсдийн нэг нь хэлэлцэн тохирогч нэг талын нутаг дэвсгэрт, нөгөө нь хэлэлцэн тохирогч нөгөө талын нутаг дэвсгэрт оршин суудаг бол Хэлэлцэн тохирогч хоёр Талын байгууллага эрх бүхий байна.	26 дугаар зүйл. Гэрлэлтийг цуцлах
		Гэрлэснийг хүчингүйд тооцох тухай хэргийн талаар эрх бүхий байгууллагыг энэ гэрээний 26 дугаар зүйлийн 3,4-т зааснаар тодорхойлно.	27 дугаар зүйл. Гэрлэснийг хүчингүйд тооцох
		Хүүхэд үрчлэхтэй холбогдсон асуудлыг үрчлэн авагч иргэн харьяат нь байгаа Хэлэлцэн тохирогч Талын байгууллага шийдвэрлэх эрх бүхий байна. Энэ зүйлийн 3-т заасан тохиолдолд эхнэр, нөхөр нутаг дэвсгэрт нь хамт оршин суугаа буюу оршин байгаа Хэлэлцэн тохирогч Талын байгууллага эрх бүхий байна. Энэ зүйлийн 1,2,3,4 дэх заалт үрчлэлтийг хүчингүй болгоход нэгэн адил хамаарна.	29 дүгээр зүйл. Хүүхэд үрчлэх
		Хөдлөх эд хөрөнгийг өв залгамжлах тухай хэргийг өвлүүлэгч сүүлийн удаа нутаг дэвсгэрт нь байнга оршин сууж байсан Хэлэлцэн тохирогч Талын хуулийн байгууллага шийдвэрлэх эрх бүхий байна. Үл хөдлөх эд хөрөнгийг өв залгамжлах тухай хэргийг уг эд хөрөнгө нутаг дэвсгэрт нь байгаа хэлэлцэн тохирогч талын хуулийн байгууллага шийдвэрлэх эрх бүхий байна. Өв залгамжлах хэргээс үүссэн маргааныг шийдвэрлэхэд энэ зүйлийн 1,2-т заасныг баримтална.	37 дугаар зүйл. Өв залгамжлалын хэргийг шийдвэрлэх эрх бүхий байгууллага

	Энэ зүйлийн 1,2-т заасан асуудлаар шийдвэр гаргахад хууль тогтоомжийг нь баримтлах Хэлэлцэн тохирогч Талын хуулийн байгууллага эрх бүхий байна.	41 дүгээр зүйл. Гэм хор арилгах Гэм хор учруулснаас үүссэн үүргийн талаар хүлээх хариуцлагыг гэм хорыг арилгах тухай шаардлага тавих үндэслэл болсон үйл явдал буюу өөр нөхцөл байдал нутаг дэвсгэрт нь бий болсон Хэлэлцэн тохирогч Талын хууль тогтоомжоор тодорхойлно. Гэм хор учруулсан этгээд болон хохирогч нь Хэлэлцэн тохирогч нэг Талын иргэн бол учирсан гэм хорыг арилгахдаа Хэлэлцэн тохирогч энэ Талын хууль тогтоомжийг баримтална.
--	---	---

1.2.Бусад эх сурвалж

Шүүхийн харьяаллыг тодорхойлохтой холбоотой дараах олон улсын конвенцууд байдаг. Үүнд:

- Шүүх сонгох хэлэлцээрийн тухай Гаагийн конвенц 2005 он;
- Иргэний ба худалдааны хэргийн тухай шүүхийн харьяалал болон шүүхийн шийдвэр хүлээн зөвшөөрч биелүүлэх тухай 1968 оны Брюсселийн конвенц;
- Иргэний ба худалдааны хэргийн тухай шүүхийн харьяалал болон шүүхийн шийдвэр хүлээн зөвшөөрч биелүүлэх тухай Луганогийн конвенц;
- УНИДРУА-ийн зарчмууд багтана.

Эдгээр конвенцийн зохицуулалтыг дор тус бүр товч авч үзье.

Шүүх сонгох хэлэлцээрийн тухай Гаагийн конвенц (шүүхийн харьяалал сонгох тухай)

Энэхүү конвенц нь 2005 оны 6 дугаар сарын 30-ны өдөр байгуулагдсан ба 2015 оны 10 дугаар сарын 1-ний өдөр Европын холбооны улс /Дани улс гишүүн бус/ орнууд болон Мексик нэгдэн орсноор хүчин төгөлдөр болсон. Мөн энэхүү конвенцид БНХАУ болон АНУ гарын үсэг зурсан хэдий ч хараахан хүчин төгөлдөр болоогүй байна⁹. Тус конвенц нь олон улсын шинжтэй иргэний ба худалдааны хэргийн маргаанд шүүхийг сонгоход хэрэглэгдэнэ. Харин дараах хэрэгт энэхүү конвенц үйлчлэхгүй. Үүнд:

- Иргэний эрх зүйн чадвар, чадамжтай холбоотой;
- Тэжээн тэтгэх үүрэгтэй холбоотой;
- Гэр бүлтэй холбоотой маргаан, гэрлэгсдийн эд хөрөнгийн эрх болон гэрлэх болон адил харилцаанаас үүсэх эрх үүрэгтэй холбоотой;
- Гэрээслэл, өв залгамжлал;

9 https://www.lexisnexis.com/uk/lexispsl/disputeresolution/document/393747/5618-BYD1-F18B-7365-00000-00/Conventions_and_the_common_law_overview#.

- Компанийн төлбөрийн чадваргүй байдал, нөхөн олговор, татан буугдахтай холбоотой маргаан;
- Бараа болон зорчигч тээвэрлэхтэй холбоотой;
- Далайн бохирдол, далайн нэхэмжлэлтэй холбоотой хариуцлагын хязгаарлалт, хөлөг онгоцыг хамгаалах үйлдлээс болж учирсан хохирол болон яаралтай аврах ажиллагаатай холбоотой;
- Өрсөлдөөнтэй холбоотой;
- Цөмийн ослын хариуцлагатай холбоотой;
- Гэрээнээс үүдээгүй материаллаг өмчийн хохирлыг нэхэмжлэх;
- Үл хөдлөх хөрөнгө өмчлөх, эзэмшихтэй холбоотой;
- Хуулийн этгээдийн хүчин төгөлдөр эсэх эсхүл тэдний гаргасан шийдвэр хүчин төгөлдөр эсэхтэй холбоотой;
- Оюуны өмчийн хөрөнгө болох зохиогчийн эрхтэй холбоотой;
- Эрх бүхий байгууллагын бүртгэл хүчин төгөлдөр эсэхтэй холбоотой;
- Арбитрын ажиллагаатай холбоотой маргаанд энэхүү конвенц хамаарахгүй¹⁰ гэж тодорхойлсон байна.

Иргэний ба худалдааны хэргийн шүүхийн харьяаллыг тодорхойлох болон шүүхийн шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрч биелүүлэх тухай Брюсселийн конвенц /мөн Журам/

Брюсселийн конвенц буюу Иргэний ба Худалдааны хэргийн шүүхийн харьяаллыг тодорхойлох болон шүүхийн шийдвэр биелүүлэх тухай 1968 оны конвенцид Иргэний хэргийн олон улсын шүүхийн харьяаллын талаар маш тодорхой заан өгсөн байдаг. Энэхүү конвенцыг Европын холбооны улс орнууд хэргийн харьяаллыг тогтоох мөн шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхэд хэрэглэдэг байна.

Монгол Улс энэхүү конвенцид нэгдэн ороогүй буюу тус конвенцын гишүүн улс биш юм. Иймээс энэхүү конвенцийг олон улсын шинжтэй иргэний хэргийн шүүхийн харьяаллыг тогтооход хэрэглэх боломжгүй юм.

Энэхүү конвенцын агуулга нь конвенцийн гишүүн орнууд шүүх, шүүхийн шийдвэрийг харилцан хүлээн зөвшөөрөх, шүүхийн олон улсын харьяаллыг тодорхойлох, хүлээн зөвшөөрөх явдлыг хөнгөвчлөх, шүүн таслах ажиллагаа, түүний баримт бичиг, шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх ажиллагааг түргэн шуурхай явуулах журмыг бий болгох юм¹¹.

Тус конвенцийг батлагдсанаас хойш 2001 он, 2012 онд шинэчлэн найруулж баталсан. Ийнхүү шинэчлэн батлахдаа конвенц гэсэн нэрийг нь Журам /Regulation/ болгон өөрчилсөн байна¹². 2012 оны Брюсселийн I Журам нь Европын холбооны бүх гишүүн улсуудад үйлчилдэг. Харин Европын Чөлөөт Худалдааны Нийгэмлэгийн гишүүн улсууд Брюсселийн конвенцид нэгдэх боломжгүй тул анхны 1968 оны Брюсселийн конвенц

10 Шүүх сонгох хэлэлцээрийн тухай Гаагийн конвенцын 2 дугаар зүйл <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=98>.

11 <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:012:0001:0023:en:PDF>.

12 https://www.lexisnexis.com/uk/lexispsl/disputeresolution/document/393747/5618-BYD1-F18B-7365-00000-00/Conventions_and_the_common_law_overview#.

батлагдсаны дараагаар Европын Зөвлөлийн 12 гишүүн улс ба Чөлөөт Худалдааны Нийгэмлэгийн гишүүн 6 улсуудад Луганогийн конвенц үйлчилдэг байна¹³.

“Брюссель-1” Журам нь олон улсын шүүхүүдийн дүрэм журмуудын нарийвчилсан ижилтгэлийг агуулдаг байна. Түүнийг тодорхойлох үндсэн зарчим нь талуудын домицили буюу гол шалгуур нь хариуцагчийн оршин суугаа газар юм. Конвенц нь оршин суугаа газар гэдэг ойлголт, шүүгдэхийг салгаж зааглах үндэслэлүүдийг тодорхойлж, тусгай болон гэрээний журмаар шүүхийг хүлээн зөвшөөрөх тухай дүрэм журмыг баталж өгчээ¹⁴.

2001 оны Брюсселийн I Журмын 1 дүгээр зүйлийн 1-д зааснаар “Журмыг ямар ч шүүх байлаа нь иргэний ба худалдааны хэрэгт хэрэглэгдэнэ. Татвар, гааль, болон захиргааны маргаанд хамаарахгүй. Мөн 1 дүгээр зүйлийн 2-т тус журмаар зохицуулахгүй зүйлд:

- эрх зүйн чадамж, гэрлэгсдийн харилцаанаас үүдэх эд хөрөнгийн эрх, өв залгамжлал болон гэрээслэл;
- дампуурал, компани, хуулийн этгээдийг төлбөрийн чадваргүй гэж үзэх шүүхийн шийдвэр, нөхөн олговор төлүүлэх болон үүнтэй ижил ажиллагаа;
- нийгэм хамгаалал
- арбитр зэрэг орно¹⁵ гэж заажээ.

Тус Журамд хэргийн харьяаллын тухай дээр дурдсан 3 төрөл болон хэргийн харьяалал сонгох /proogation/ тухай зохицуулалтууд оржээ. Ердийн харьяалал гэдэгт хариуцагчийн байнга оршин суудаг газрын шүүх хэргийг харьяалах талаар заасан.¹⁶

Харин тусгай харьяалалд дараах хэрэг хамаарахаар заасан байна. Үүнд:

- гэрээтэй холбоотой;
- гэрээний үүргийн гүйцэтгэлтэй холбоотой маргаан;
- Тэжээн тэтгэхтэй холбоотой маргаан;
- Гэм хор, зөрчилтэй холбоотой маргаан;
- Хохирол болон гэм хорыг арилгуулах тухай нэхэмжлэлийг Эрүүгийн хянан шийдвэрлэх ажиллагааны дүнд гаргах тухай;
- Салбар, агентлаг болон байгууллагын үйл ажиллагаатай холбоотой маргаан;
- Итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч эсхүл эд хөрөнгийн итгэмжлэгдсэн этгээдтэй холбоотой маргаан;
- Ачаа болон карго хамгаалсны шан, шагнал, төлбөртэй холбоотой маргаантай холбоотой нэхэмжлэлийг гишүүн улсын байнгын оршин суугч нөгөө гишүүн улсын эсрэг гаргаж буй тохиолдлуудад аль шүүх хэргийг харьяалах тухай тодорхойлсон.

13 Б.Тамир, Олон улсын хуийн эрх зүй. УБ 2019 он., 90 дэх тал.

14 Ц.Оюунаа, Олон улсын хувийн эрх зүй. УБ 2016 он., 245 дахь тал.

15 Ц.Оюунаа, Олон улсын хувийн эрх зүй. УБ 2016 он., 245 дахь тал.

16 Брюсселийн I журам 2 дугаар зүйлийн 1.

Түүнчлэн зарим хэргийн хувьд тусад нь зүйл болгон авч үзсэн байна. Тухайлбал даатгалтай холбоотой хэргийн шүүхийн харьяалал, хэрэглэгчийн гэрээтэй холбоотой хэргийн шүүхийн харьяалал, ганцаарчилсан хөдөлмөрийн гэрээтэй холбоотой хэргийн шүүхийн харьяаллын талаар зохицуулсан байна.

Онцгой шүүхийн харьяаллын тухайд Журмын 22 дугаар зүйлд иргэний байнга оршин суугаа газраас үл хамааран шүүх хэргийг харьяалан шийдвэрлэвэл зохих шүүхийг дараах байдлаар заасан байна. Үүнд:

- үл хөдлөх эд хөрөнгө өмчлөх, эзэмших, ашиглахтай холбоотой маргааныг хянан шийдвэрлэх нь хөрөнгө байгаа газрын шүүх;
- гишүүн улсын нутаг дэвсгэрт байрлах хуулийн этгээд болон холбоог татан буулгах болон бусад шийдвэр мөн хуулийн этгээдийн дүрэм журмын хүчин төгөлдөр болон хүчин төгөлдөр бус байдалтай холбоотой маргааныг тухайн хуулийн этгээдийн оршин байгаа газрын шүүх;
- эд хөрөнгийн талаар улсын бүртгэгчийн бүртгэл хүчин төгөлдөр эсэхтэй холбоотой маргааныг тус бүртгэлийг хийсэн улсын шүүх;
- Патент, барааны тэмдэг, бүтээгдэхүүний загвар бусад үүнтэй холбоотой эрхийг бүртгэсэн улсын шүүх;
- шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэхтэй холбоотой маргааныг тус шийдвэрийг гаргасан эсхүл хүчин төгөлдөр болсон улсын шүүх харьяалахаар заасан байна.

Брюсселийн I Журамд талууд шүүхийн харьяаллыг харилцан тохиролцож өөрчлөх /*prorogation*/ тухай зохицуулалтыг “Хэрэв талуудын аль нэг нь эсхүл хоёул гишүүн улсад байнга оршин суудаг ба аливаа эрх зүйн маргаан гарсан тохиолдолд харилцан тохиролцож шүүхийн харьяаллыг тодорхойлж болно. Ингэхдээ талууд онцгой харьяалалд хамаарах хэргээс бусад хэрэгт тохиролцож болно” гэж заажээ. Шүүхийн харьяаллын тухай гэрээ нь:

- бичгээр эсхүл бичгээр нотлогдсон;
- практикт нийцсэн хэлбэрээр талууд хоорондоо харилцан тохиролцож тогтоох;
- олон улсын худалдаа арилжаанд.

Брюсселийн I журмын 5 дугаар зүйлийн 1-д зааснаар гэрээтэй холбоотой хэргийн шүүхийн харьяаллыг үүрэг гүйцэтгэх газраар тодорхойлно гэж заасан.

Журмын 5 дугаар зүйлийн 1б-д нь илүү олон зүйлийг зохицуулж өгсөн нь бараа худалдах худалдан авах гэрээний харьяалал нь бараа хүргэгдэх газраар тодорхойлогдох бол үйлчилгээ үзүүлэх гэрээний харьяалал нь үйлчилгээ үзүүлсэн газраар тодорхойлогдоно. Энэ 2 заалт нь нэлээн төстэй заалт юм. Энэ заалттай холбоотой гарч болох төвөгтэй байдлыг 3 зүйлээр тодорхойлсон нь эхнийх нь хэд хэдэн хүргэлтийн газар болон үйлчилгээ үзүүлэх заалт байвал яах ёстой вэ? Хоёр дахь нь хүргэлтийн газар болон үйлчилгээ үзүүлэх заалтыг хэрхэн тодорхойлох вэ? Гурав дахь нь гэрээнүүдийг хэрхэн 5 дугаар зүйлийн 1-т заасан шиг ангилах явдал байна.¹⁷

Иргэний ба худалдааны асуудлаарх шүүхийн харьяаллыг тодорхойлох ба шүүхийн шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрч биелүүлэх тухай Луганогийн конвенц

17 Pippa Rogerson, Private International law- Jurisdiction. The Cambridge Law Journal Vol.69, No.3 pp. 452-455.

Энэхүү олон улсын гэрээнд Монгол Улс нэгдэн ороогүй буюу тус конвенцийн гишүүн улс биш юм. Иймд тус конвенцийг МУ олон улсын шинжтэй иргэний хэргийн харьяалал тодорхойлоход хэрэглэхгүй гэсэн үг юм.

Энэхүү конвенцыг байгуулах болсон шалтгаан нь Европын Чөлөөт Худалдааны Нийгэмлэгийн гишүүн улсууд Брюсселийн конвенцид нэгдэх боломжгүй тул анхны 1968 оны Брюсселийн конвенц батлагдсаны дараагаар Европын Зөвлөлийн 12 гишүүн улс ба Европын Чөлөөт Худалдааны Нийгэмлэгийн гишүүн 6 улсуудад /Австри, Финланд, Исланд, Норвеги, Швед, Швейцарь/ үйлчлэхээр 1988 онд баталсан ба 2007 онд шинэчлэн баталсан байна. Гэвч 2012 онд баталсан Брюсселийн I Журам Европын холбоонд амьдран суудаггүй этгээдтэй холбоотой шүүхийн харьяаллыг тогтооход хэрэглэх боломжтой болсон¹⁸ байна.

Энэхүү конвенц нь гишүүн орнуудынхаа нутаг дэвсгэртээ оршин суух хүмүүсийн хууль ёсны хамгаалалтыг бэхжүүлэх зорилгоор шүүхийнхээ олон улсын шүүхийн харьяаллыг тодорхойлох, хүлээн зөвшөөрөх явдлыг хөхиүлэн дэмжих, шүүн таслах ажиллагаа, хэрэгсэл, шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх ажиллагааг түргэн шуурхай явуулах журмыг бий болгох шаардлагатай¹⁹ гэж үзсэний дүнд байгуулагдсан.

Үүнээс гадна Европын Эдийн Засгийн Хамтын Ажиллагааны Нийгэмлэг болон Европын Чөлөөт Худалдааны Нийгэмлэгийн гишүүн улсуудын хооронд байгуулсан чөлөөт худалдааны хэлэлцээрээр эдийн засгийн талбарт зөвшөөрсөн тэдгээрийн хоорондох холбоог таньж мэдэх, 1968 оны 9 дүгээр сарын 27-ны өдөр Брюсселийн конвенцыг Европын Холбоо, Европын хамтын нийгэмлэгийн дараалан өргөжүүлж, НҮБ-ын Дүрмийн дагуу конвенцид нэмэлт өөрчлөлт оруулах замаар иргэний болон худалдааны асуудлаар шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийг хангахыг хүсэж конвенцыг байгуулав гэжээ²⁰.

Конвенцын 1 дүгээр зүйлд “энэхүү конвенцийг шүүх, арбитраын шинж чанарыг үл харгалзан иргэний болон худалдааны зорилгоор хэрэглэнэ. Гэхдээ орлого, гааль, удирдлагын асуудал, иргэний эрх зүйн байдал, эрх зүйн чадамж, гэрлэлтийн үр дүнд бий болсон эд хөрөнгийг эрх, гэрээслэл, өв залгамжлал, дампуурал, хуулийн этгээдийг татан буулгах, нийгмийн хамгаалал, арбитраын ажиллагаа зэрэгт хамаарахгүй” гэж заажээ.

Конвенцийн 2 дугаар зүйлд “энэхүү конвенцын дагуу хэлэлцэн тохирогч улсын оршин суугч этгээд харьяаллаасаа үл хамааран тухайн улсын шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхтэй” талаар заасан байна. Харин 6 дугаар зүйлд “үл хөдлөх эд хөрөнгө ба эд хөрөнгийн эрхтэй холбоотой асуудлыг тухайн эд хөрөнгө оршин байгаа хэлэлцэн тохирогч улсын шүүх харьяалах” талаар заасан.

УНИДРУА²¹-гийн Зарчим

Энэхүү зарчмуудыг УНИДРУА-ийн Зөвлөлөөс 2004 оны 4 дүгээр сард хүлээн зөвшөөрч баталсан Олон улсын иргэний процессын зарчмууд байна. Энэхүү баримт бичгийг Америкийн хуулийн хүрээлэнтэй хамтран боловсруулсан.

18 Б.Тамир, Олон улсын хувийн эрх зүй. УБ 2019 он., 90 дэх тал.

19 Луганогийн конвенц удиртгал хэсэг.

20 Мөн тэнд.

21 International Institute for the Unification of Private Law- Хувийн эрх зүйг ижилтгэх олон улсын институт.

Зорилго нь олон улсын болон үндэстэн дамнасан маргааныг шийдвэрлэх иргэний процессын ижилтгэсэн журмыг бий болгох явдал байсан. Энэ зарчмууд нь загвар хууль хэлбэрээр боловсруулагдсан бөгөөд аль ч улс өөрийн иргэний процессын журмыг боловсруулахад ашиглаж болох юм.²²

Энэхүү зарчмын хүрээнд Худалдааны хэлцэлд худалдах худалдан авах гэрээ, түрээсийн гэрээ, зээлийн гэрээ, хөрөнгө оруулалт, банк, нийгэм хамгаалалт, хөрөнгө (оюуны өмч) мөн бусад бизнесийн болон санхүүгийн хэлэлцээрүүд хамаарна гэж заажээ.

2. ОЛОН УЛСЫН ШИНЖТЭЙ ИРГЭНИЙ ХЭРГИЙН ШҮҮХИЙН ХАРЬАЛАЛ ТОДОРХОЙЛОХ АРГА, ЖУРАМ

Нэр томъёо. Олон улсын маргааны шүүхийн харьяалал гэдэг нь, гадаад элемент бүхий хувийн эрх зүйн хэрэг маргааныг аль улсын шүүх харьяалан шийдвэрлэх эрхтэй вэ, шүүхэд нь нэхэмжлэл гаргасан улсын хуулийн дагуу тухайн улсын шүүхэд харьяалагдах боломжтой юу хэмээх асуудлыг судална. Энд, тухайн маргааныг харьяалан шийдвэрлэж болох хэд хэдэн улсын харьяалал ч байх магадлалтай ба ийм үед чухам аль улсын шүүхэд нь хандах нь илүү зохимжтой байх асуудал ч гарч ирнэ. Түүнчлэн маргааныг шийдвэрлэх зохимжгүй шүүх, шүүхийн маргаан зэрэгцээ өрнөх зэрэг асуудал ч харьяаллын хүрээнд судлагдах ёстой.

Шүүх гэдэг нь төрийн шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгч байгууллага бөгөөд “*facultus jurisdictionis*” хэмээх нэр томъёогоор илэрхийлэгддэг. Энэ нь эрх зүйн тухай ярих эрх мэдэл гэсэн үг юм. Шүүх бол төрийн бүрэн эрхийн илрэх нэгэн хэлбэр бөгөөд гагцхүү онцгой тохиолдолд л олон улсын нийтийн эрх зүйн дагуу эрх нь хязгаарлагддаг.

Ач холбогдол. Шүүх ба олон улсын хэргийн харьяалал нь хэд хэдэн чиг үүрэг бүхий бие даасан процессын шаардлага юм. Шүүхэд хамаарах хууль тогтоомж, журмын дагуу тухайн шүүх буюу шүүгч уг маргааныг шийдвэрлэх эрх нь олон улсын нийтийн эрх зүйгээр хязгаарлагдах эсэхийг тогтоодог. Харин хэргийн олон улсын шүүхийн харьяаллын талаархи зохицуулалт нь тухайн эрх зүйн маргаан дотоодын шүүхэд харьяалагдах, оролцогчид нь эрх зүйн хамгаалалт эдэлж чадах эсэхийг тодорхойлдог ороо ялгаатай юм.

2.1. Олон улсын хувийн эрх зүйн маргааныг шийдвэрлэх шүүх эрх мэдэл, түүний хязгаар

Олон улсын нийтийн эрх зүйн хязгаарлалт. Олон улсын нийтийн эрх зүй нь аливаа улсыг эрх мэдлээ өөрийн нутаг дэвсгэрээс гадагш хэрэгжүүлэхийг хориглодог. Тийм ч учраас шүүх эрх мэдлээ хэрэгжүүлэх боломж нь түүний нутаг дэвсгэрээр хязгаарлагдана. Эндээс, гадаад улсын нутаг дэвсгэр дээр аливаа процессын ажиллагаа, тухайлбал шүүхийн болон шүүхийн бус баримт бичгийг хүргэх, нотлох баримт цуглуулах үйл ажиллагаа хийгдэхгүй ба эдгээрийг гагцхүү олон улсын эрх зүйн туслалцааны хүрээнд хийж болохоор заасан байдаг. Түүнчлэн аливаа улсын дотоодод ч олон улсын нийтийн эрх зүй нь тодорхой хязгаарлалтыг тогтоож өгсөн:

22 Э.Байгал, Олон улсын хувийн эрх зүй. УБ 2016., 256 дахь тал.

1/ Төрийн дархан эрх

Улсуудын тэгш байдлын зарчим ба түүний бүрэн эрхийг хүлээн зөвшөөрөх үндсэн дээр төрийн дархан эрх нь дараах 3 аспектыг агуулдаг.

а/ Хууль тогтоомжийн дархан эрх: Ямар ч улс өөр улсыг хууль тогтоомждоо захируулахгүй.

б/ Шүүхийн дархан эрх: нэг улс нөгөө улсыг өөрийн шүүхэд хариуцагчаар татахгүй.

в/ Шийдвэр гүйцэтгэлээс ангид байх дархан эрх: нэг улс нөгөө улсын эсрэг шүүхийн шийдвэрийг албадан гүйцэтгүүлж болохгүй.

Нэг улс нөгөө улсынхаа эсрэг шүүхийн процессын ажиллагаа явуулах нь тусгаар улсын бүрэн эрх, тэгш байдлыг зөрчсөн хэрэг болох юм. Шүүхийн дархан эрх буюу “*par item non habet jurisdictionem*” хэмээх өгүүлбэр нь бүр постглоссаторуудын үеэс үйлчилж байсан.

Дэлхийн хоёрдугаар дайныг дуусах хүртэл ОУНЭЗ-д төрийн туйлын дархан эрхийн онол үйлчилж байв.

Улс гүрэн олон улсын худалдаа, эдийн засгийн харилцаанд, тухайлбал төрийн өмчит аж үйлдвэрүүд, төрийн банк зэрэг хэлбэрээр оролцох нь улам бүр өсөн нэмэгдсэнээр дотоодын шүүхээс гадаадын төр нь ямар нэгэн хязгаарлалтгүйгээр чөлөөлөгдөх нь тохиромжгүй нь гэж үзэх болсон. Өнөөдөр олон улсын хэмжээнд дийлэнхийн баримталж буй “харьцангуй” буюу “төрийн хязгаарлагдмал дархан эрхийн онол” нь төрийн дархан эрх гагцхүү засаглалыг хэрэгжүүлэх явцад үйлчилж /*acta jure imperii*/ харин хувийн эрх зүйн болон эдийн засгийн эрх зүйн харилцаанд оролцохдоо хуулийн этгээдийн хувиар оролцоно хэмээн үздэг болсон. Өөрөөр хэлбэл дархан эрхээсээ сайн дураараа татгалзана гэсэн үг юм /*acta jure gestionis*/.

2/ Шүүх эрх мэдлээс ангид байх эрх

Гадаадын зарим хувь хүн ч дотоодын шүүхэд харьяалагдахгүй. Түүний дархан эрх нь юуны өмнө “Дипломат харилцааны тухай” болон “Консулын харилцааны тухай” Венийн конвенциор зохицуулагдсан байдаг. Үүний зэрэгцээ олон улсын нийтийн эрх зүйн заншлын хэм хэмжээний үндсэн дээр, жишээ нь төрийн зочны дархан эрхийн үндсэн дээр шүүхэд харьяалагдахгүй байна.

Монгол Улс нь дээр дурьдсан Венийн конвенциудад 1966, 1988 онд тус тус нэгдэн орсон бөгөөд Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 193 дугаар зүйлд тусгаснаар дотоодын эрх зүйн хэм хэмжээ болж хувирсан юм.

Дээр дурьдсан конвенцийг судлахад, хувь хүний болон албан үүргийн хувьд шүүхээс ангид байхыг ялгаж авч үзсэн.

а/ Хувь хүн шүүхээс ангид байх. Дипломат бүрэн эрх бүхий этгээд нь иргэний болон эрүүгийн шүүхийн харьяаллаас, тэрчлэн хувийн эрх зүйн харилцаанаас үүссэн маргааны улмаас гаргасан нэхэмжлэлийн хувьд ч шүүхээс ангид байна. Энэхүү дархан эрх нь шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлд ч хамаатай. Гэхдээ тэрээр гагцхүү дипломат бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэн сууж буй улсын шүүхээс хараат бус байхаас илгээгч орны, өөрөөр хэлбэл өөрийн орны шүүхэд бүрэн харьяалагдана. Түүнчлэн энэхүү дархан эрхийг гагцхүү албан үүргээ хэрэгжүүлэх явцдаа л эдэлнэ. Түүнчлэн дипломат эрх бүхий этгээдийн гэр бүлийн гишүүд нь уг дархан эрхийг эдлэх ба харин хүлээн авагч орны иргэн бол эрх эдлэх боломж нь үгүйсгэгдэнэ. Харин

дипломат төлөөлөгчийн газрын захиргааны ба техникийн ажилтан, тэдгээрийн гэр бүл зарим тохиолдолд иргэний ба захиргааны шүүхээс ангид байх эрхийг эдэлдэг.

б/ Албан үүргийн дагуу шүүхээс ангид байх. Дээр дурьдсанаас бусад этгээд, жишээ нь элчин сайдын яамны ажилтан, консулын төлөөлөгчийн газрын гишүүд нь албан үүргээ гүйцэтгэх явцдаа шүүхээс ангид байх хязгаарлагдмал дархан эрхийг эдэлнэ.

в/ Нутаг дэвсгэрт хамаарахгүй байх. Энд аливаа улсын дотоодод оршин байгаа ч халдаж болохгүй, төрийн албадлагаас ангид байх нөхцлийг ойлгоно. Тухайлбал, гадаад улсын элчин сайдын яамдын барилга байшин, консулын газар, тэдгээрийн архив, банкны харилцах данс зэргийг дурьдаж болно.

НҮБ-ын “Төрийн шүүхийн болон өмчийн дархан эрхийн тухай” конвенц. 2005 онд НҮБ-аас Төрийн шүүхийн болон өмчийн дархан эрхийн тухай конвенцийг боловсруулан гаргасан. Уг конвенц нь 2007 оноос эхлэн улс орнууд гарын үсэг зурахад нээлттэй болсон. Гэхдээ конвенцийн дагуу 30 улс түүнд нэгдэн орж, ратификаци хийсний дараа хүчин төгөлдөр үйлчилж эхлэх юм. 2021 оны байдлаар нийт 28 улс гарын үсэг зурсан ч тэдгээрээс 22 улс нь ратификаци хийсэн байна.

Европын холбооны улсын “Төрийн дархан эрхийн тухай” Базелийн конвенци. Дотоодын шүүхийн өмнө гадаадын төр ямар тохиолдолд, ер нь хариуцагчаар татагдаж болох эсэх асуудлыг ОУНЭЗ-н заншлын хэм хэмжээ болон ОУНЭЗ дэх олон улсын гэрээний дагуу зохицуулж байна. Олон улсын нийтийн эрх зүйн гэрээний хувьд Европын зөвлөлөөс баталсан Төрийн дархан эрхийн тухай Европын конвенци үйлчилдэг. Энэхүү конвенци нь 1972 оны 5 сарын 16-нд Базел хотноо батлагдсан. Нийт 6 бүлэг, 41 зүйлболон 14 зүйл бүхий нэмэлт протоколоос бүрдэнэ. Уг конвенцийн үндсэн үзэл санаа нь төрийн хязгаарлагдмал дархан эрхийн онол юм.

2.2.Олон улсын хувийн эрх зүйн маргааны шүүхийн харьяаллын төрөл

Аливаа улсын шүүхийн байгууллага нь өөрийн орны нутаг дэвсгэр дээр шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлдэг. Харин шүүхийн олон улсын харьяаллын талаархи хэм хэмжээ нь тухайн улсын шүүх ямар үндэслэлээр гадаад элемент бүхий хэргийг харьяалан шийдвэрлэх вэ хэмээх асуудлыг зохицуулна.²³ Товчоор хэлбэл, олон улсын хувийн эрх зүй нь аль улсын эрх зүйд хэрэглэгдэх вэ гэдгийг зохицуулдаг бол олон улсын иргэний процессын эрх зүй аль улсын шүүхээр шийдвэрлэх вэ гэдгийг зохицуулна.

Олон улсын шинжтэй маргааны шүүхийн харьяалал нь:

- Тухайн улсын шүүх эрх мэдэлд хамаарах эсэх;
- Тухайн улсын шүүхийн харьяалалд хамаарах эсэх асуудлыг шийдвэрлэх гол зорилготой.

ОУ-ын иргэний хэрэг маргааны шүүхийн харьяалаллын эрх зүйн зохицуулалтыг нэг талын шинжтэй гэж үздэг бөгөөд учир нь улс зөвхөн өөрийн шүүхийн харьяалж болох маргааны хүрээг тогтооно, харин өөр бусад улсын шүүхийн харьяаллыг тогтоох боломжгүй /улсын бүрэн эрхийн зарчим зөрчигдөнө/ гэсэн үзлээс үүдэлтэй.

23 Т.Мөнхжаргал /ред/, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүй /ерөнхий анги/. Улаанбаатар 2011 он., 59-63 дахь талаас дэлгэрүүлэн үзнэ үү.

Онолын үндэслэл нь ОУХЭЗ дэх нягт холбооны зарчим гэж үздэг бол Европын орнууд: хэргийн нөхцөл байдал ба шүүхийн харилцан хамаарал, АНУ-д хэргийн нөхцөл байдал, шүүхийн харилцан хамаарал, хариуцагчийн оршин байгаа газраас хамааран шүүх харьяалан шийдвэрлэх эрхтэй эсэхийг тодорхойлдог.²⁴

Монгол Улсын ИХШХШТХ-ийн 189-194 дүгээр зүйлд олон улсын шинжтэй хэрэг маргааны шүүхийн харьяаллыг зохицуулсан.

Олон улсын хувийн эрх зүйн холбогдолтой маргааны харьяаллыг тодорхойлох үндсэн гурван аргыг гол төлөв ашигладаг:²⁵

а/ Ердийн харьяалал /нутаг дэвсгэрийн шинжтэй/

б/ Тусгай харьяалал /тодорхой төрлийн хэргийн хувьд хэрэглэгдэх харьяалал/

в/ Онцгой харьяалал /гагцхүү тухайн улсын шүүхээр шийдвэрлэвэл зохих хэргийг харьяалал/

Монгол Улсын ИХШХШТХ-ийн 189-192 дугаар зүйлд дээрх төрлийн харьяаллыг тус бүр ангилан тусгасан байдаг.

Талууд шүүхийн харьяаллыг харилцан тохиролцох. Олон улсын бизнесийн гэрээнд талууд шүүхийн харьяаллыг тохиролцох боломжтой байдаг. Энэ нь ОУХЭЗ-н харилцаанд оролцох талуудад олгогддог онцлог эрх/боломж юм. Энд тавигдах гол шалгуур нь шүүхийн харьяаллыг сонгосон нь хүчин төгөлдөр байх ёстой. Шүүхийн харьяаллыг сонгохдоо, тухайн гэрээ хаана хэрэгжихээс хамааран талуудын сонгосон улсын шүүх эрх мэдэлд хамаарах, өөр улсын шүүхийн онцгой харьяалалд хамаарах эсэхийг хянах шаардлага зайлшгүй үүснэ. Өөрөөр хэлбэл, шүүхийн харьяаллыг сонгох боломж нь шүүхийн онцгой харьяаллын үүднээс хязгаарлагдах нь бий. Үндэсний эрх зүйд ч талууд харилцан тохиролцсон бол шүүхийн харьяаллыг хуульд зааснаас өөрчлөн сонгож болох ба үүнийг ИХШХШТХ-ийн 18 дугаар зүйлийн 18.1-т тусгасан. Энд мөн л шүүхийн онцгой харьяаллыг харгалзан үзэх ба аль нэг шүүхийн онцгой харьяалалд хамаарахгүй маргааны тухайд, нутаг дэвсгэрийн харьяаллыг өөрөөр тохиролцох боломжийг олгожээ.²⁶

1/ Шүүхийн ердийн харьяалал /General jurisdiction/Home court jurisdiction/

Шүүхийн ердийн харьяалал нь нутаг дэвсгэрийн шинжтэй бөгөөд, дийлэнхдээ хариуцагчийн оршин байгаа улсын шүүхэд харьяалан шийдвэрлүүлэхээр заасан байдаг. Харин олон улсын хувийн эрх зүйн маргааны тухайд Хариуцагч болох хувь хүн, хуулийн этгээдийн оршин суугаа газар буюу “domicil” аль улс вэ гэдгийг тодруулах шаардлага гарна. Энд, гадаадын иргэн, хуулийн этгээдийн байнга оршин суугаа, оршин байгаа газар гэх ялгаатай ойлголтуудыг анхаарах шаардлагатай.

ИХШХШТХ-ийн 189 дүгээр зүйлд Монгол Улсын шүүхийн ердийн харьяалалд хамаарах хэргийг тусгайлан заасан байдаг. Эдгээр нэг бүрчлэн урьдчилсан нөхцлөөр нь задлан авч үзье.

189.2.1.Нэхэмжлэлийн хариуцагч нь Монгол Улсад байнга оршин суудаг буюу аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулдаг бол:

24 Trevor C Hartley, Basic Principles of Jurisdiction in private international law: The European Union, The United States and England. International & Comparative Law Quarterly (online), Cambridge 2021. p3.

25 Т.Мэндсайхан, Олон улсын хувийн эрх зүй. Улаанбаатар 2008 он., 190 дэх тал.

26 Б.Буянхишиг, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүй. УБ 2021 он., 68-69 дэх тал.

- Олон улсын шинжтэй хувийн эрх зүйн харилцаа үүссэн байх;
- Хариуцагч нь Монгол Улсад байнга оршин суудаг, эсхүл аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулдаг байх.

189.2.2. Нэхэмжлэлийг хэд хэдэн этгээд хамтран гаргасан ба тэдгээрийн аль нэг нь Монгол Улсад байнга оршин суудаг;

- Олон улсын хувийн эрх зүйн шинжтэй харилцаа үүссэн байх;
- Нэхэмжлэлийг хэд хэдэн этгээд хамтран гаргасан байх;
- Нэхэмжлэл гаргасан этгээдүүдийн аль нэг нь Монгол Улсад байнга оршин суудаг байх.

189.2.3. Гэрээгээр хүлээсэн үүргээ гүйцэтгээгүй буюу зохих ёсоор гүйцэтгээгүйн улмаас нэхэмжлэл гаргасан ба тухайн үүргийг Монгол Улсад гүйцэтгэх ёстой байсан:

- Олон улсын хувийн эрх зүйн шинжтэй гэрээний харилцаа үүссэн;
- Талуудын аль нэг нь гэрээний үүргээ гүйцэтгээгүй буюу зөрчсөн байх;
- Үүрэг гүйцэтгэх газар нь Монгол Улс байх.

189.2.4. Бусдад гэм хор учруулсны улмаас Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр тухайн этгээдэд гэм хор учирсан:

- Олон улсын шинжтэй гэрээний бус үүргийн /гэм хор/ харилцаа үүссэн байх;
- Гэм хор учруулсан үйлдэл аль улсад хийгдсэнээс үл хамааран гэм хор Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр учирсан байх.

189.2.5. Хуулийн этгээдийн Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дэх салбар буюу төлөөлөгчийн газрын үйл ажиллагааны улмаас маргаан үүссэн:

- Гадаад улсын хуулийн этгээдийн салбар төлөөлөгчийн газар байх
- Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт оршин байх
- Тус салбар төлөөлөгчийн газрын үйл ажиллагааны улмаас үүссэн маргаан байх

189.2.6. Монгол Улсын иргэн буюу Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр байнга оршин суудаг гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн эцэг тогтоох ба тэтгэмж төлөхтэй холбоотой гаргасан нэхэмжлэл:

- Олон улсын шинжтэй гэр бүлийн эсхүл эцэг эх-хүүхдийн харилцаа үүссэн байх;
- Хариуцагч нь Монгол Улсын иргэн, эсхүл Монгол Улсад байнга оршин суудаг гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн байх;
- Нэхэмжлэлийн зүйл нь эцэг тогтоох, эсхүл эцэг тогтоож тэтгэмж төлүүлэхтэй холбоотой байх.

189.2.7. Нэхэмжлэлийн зүйл нь өв залгамжлах эрх, өв залгамжлуулагчаас эд хөрөнгийг хуваах, гэрээслэл, үүрэг гүйцэтгэхтэй холбоотой бөгөөд өв залгамжлуулагч нас барахаасаа өмнө Монгол Улсад амьдардаг буюу оршин суудаг байсан, эсхүл тухайн өв хөрөнгө нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт байгаа.

- Гадаад улсын иргэн, эсхүл гадаад улсад амьдарч байсан Монгол Улсын иргэн байх;
- Өв залгамжлал, өвлөгдөх хөрөнгө хуваах, гэрээслэл, үүрэг гүйцэтгэхтэй холбоотой маргаан үүссэн байх;

- Өвлүүлэгч нас барахаасаа өмнө Монгол Улсад амьдардаг буюу оршин суудаг байсан, эсхүл өв хөрөнгө Монгол Улсад байгаа.

Шүүхэд олон улсын шинж хамаарал бүхий иргэний хэрэг маргааныг шийдүүлэхээр нэхэмжлэл гаргасан тохиолдолд хэрэв Монгол Улсын шүүхийн ердийн харьяалалд хамаарах магадлалтай гэж үзсэн тохиолдолд дээрх урьдчилсан нөхцлийн дагуу шалгаж, харьяаллыг эцэслэн тодорхойлох нь зүйтэй болно.

2/ Шүүхийн онцгой харьяалал /Exclusive jurisdiction/

Шүүхийн онцгой харьяалал гэдэг нь гагцхүү тухайн улсын шүүх харьяалан шийдвэрлэх маргааны төрлийг хэлэх ба гагцхүү онцгой харьяалал бүхий шүүх хянан шийдвэрлэвэл зохих маргаан энд хамаарна. Ийм маргааныг өөр улсын шүүх, эсхүл арбитр шийдвэрлэсэн бол түүнийг биелүүлэхээс татгалзах эрхийг улс орнууд эдэлнэ. Ийм зохицуулалт нь аливаа төрийн бүрэн эрх, ашиг сонирхлыг харгалзан үзсэний үндсэн дээр бий болдог бөгөөд олон улсын эрх зүй дэх төрийн бүрэн эрх, дархан эрхийн зарчимд суурилдаг. ИХШХШТХ-ийн 190 дүгээр зүйлд Монгол Улсын шүүхийн онцгой харьяалалд хамаарах хэргийн төрлийг зааж өгсөн ба үүнийг Европын холбооны Иргэний болон худалдааны хэргийн шүүхийн харьяалал, шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх тухай 1968 оны Брюсселийн конвенцийн²⁷ 16 дугаар зүйлээс Монгол Улс жишээ авсан гэж харагддаг /адил зохицуулалттай/.

Монгол Улсын шүүхийн онцгой харьяалалд дараахь төрлийн хэрэг маргаан хамаарна:

190.1.1. Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээрх үл хөдлөх эд хөрөнгийг өмчлөх, эзэмших, ашиглахтай холбоотой маргаан:

- Маргааны талууд нь гадаадын иргэн, хуулийн этгээд болон Монгол Улсын иргэн, хуулийн этгээд байх;
- Маргааны зүйл нь үл хөдлөх хөрөнгийг өмчлөх, эзэмших, ашиглах асуудлын аль нэг байх;
- Үл хөдлөх эд хөрөнгө нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт оршин байх.

190.1.2. Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр байршилтай хуулийн этгээдийг өөрчлөн байгуулах, татан буулгах буюу тухайн хуулийн этгээдийн болон түүний салбар төлөөлөгчийн газрын гаргасан шийдвэртэй холбоотой маргаан:

- Монгол Улсад байрлах хуулийн этгээд байх /гадаадын хуулийн этгээдийн охин болон хараат компани байхаас үл хамаарна/;
- Дараах маргааны аль нэг байх:
 - Хуулийн этгээдийг өөрчлөн байгуулах, татан буулгах;
 - Хуулийн этгээдийн, эсхүл түүний салбар төлөөлөгчийн газрын гаргасан шийдвэртэй холбоотой маргаан.

190.1.3. Монгол Улсын шүүх буюу бусад эрх бүхий байгууллагын бүртгэл хүчин төгөлдөр эсэх талаархи маргаан:

- Маргааны талууд нь олон улсын шинжтэй байх;
- Монгол Улсын шүүх, эрх бүхий байгууллагын хийсэн бүртгэлийн хүчин төгөлдөр эсэхтэй холбоотой маргаан.

27 <https://www.jus.uio.no/lm/brussels.jurisdiction.and.enforcement.of.judgments.in.civil.and.commercial.matters.convention.1968/doc.html>.

190.1.4. Монгол Улсын эрх бүхий байгууллага патент, барааны тэмдэг болон бусад оюуны өмчтэй холбоотой эрхийг бүртгэсэн, бүртгэхээр өргөдлийг хүлээн авсан;

190.1.5. Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэх арга хэмжээ авсан буюу холбогдох этгээд ийм арга хэмжээ авахуулахаар өргөдөл гаргасан бол:

- Гадаад улсад болон Монгол Улсад гарсан шүүхийн шийдвэр биелүүлэхээр хүсэлт гаргасан;
- Эсхүл шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх арга хэмжээ авсан байх;
- /энд анхаарах нь, гадаадын шүүх, арбитрын шийдвэрийн алинаас нь хамаарч талуудын хувьд хүчин төгөлдөр болсон байх, өөрөөр хэлбэл арбитрын ажиллагаа явагдсан газрын эрх бүхий шүүхэд шийдвэрийг хүчингүй болгуулахаар гомдол гаргах хугацаа дууссан байх, арбитрын бүрэлдэхүүнд шийдвэрийг өөрчлүүлэх, тайлбар хүсэх хугацаа дууссан байх зэрэг шалгуурыг заавал харгалзан үзэх бөгөөд үүнийг үл хайхран шийдвэр гүйцэтгэх захирамж гаргавал туйлын бүдүүлэг алдаа болно/

3/ Гэр бүлийн холбогдолтой хэргийн харьяалал /Special jurisdiction/alternative grounds jurisdiction/

Улс гүрэн шүүхэд тодорхой төрлийн хэргүүдийн хувьд тусгай харьяалал тогтоох боломжтой байх ба энэ нь нэн ялангуяа гэр бүл, өв залгамжлал, эсхүл гэрээний зарим төрлийн асуудалд хамаарах нь түгээмэл байдаг. ИХШХШТХ-ийн 192 дугаар зүйлд гэр бүлийн холбогдолтой зарим хэргийг шүүхийн тусгай харьяалалд хамааруулахаар заасан.

Гэр бүлийн холбогдолтой хэрэг гэдэгт гэрлэлт цуцлах, гэрлэлт хүчингүйд тооцох, гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр бус гэж тооцуулах, гэр бүлийн харилцаа үүссэн эсэхийг тогтоох /хамтын амьдралтай байсан эсэх/, гэрлэлтийг сэргээх, эцэг эхийг тогтоох, хүүхэд үрчлэх зэрэг асуудлыг хамааруулан үздэг /ИХШХШТХ 192.2/. Эдгээр зохицуулалтын урьдчилсан нөхцлийг задлан авч үзье. Үүнд:

192.1.1. Гэрлэгчдийн аль нэг нь Монгол Улсын иргэн буюу гэрлэх үедээ Монгол Улсын харьяат байсан:

- Олон улсын шинжтэй гэр бүлийн харилцаа үүссэн байх /гэрлэгсдийн аль нэг нь гадаадын иргэн, эсхүл харьяалалгүй этгээд байх, гэрлэлт гадаад улсад гадаад улсын хуулийн дагуу үүссэн бол, гэрлэгсдийн эд хөрөнгийн болон амины харилцаа гадаад улсын эрх зүйгээр зохицуулагдаж байгаа бол гэх мэт/;
- Гэрлэгсдийн аль нэг нь Монгол Улсын иргэн байх, эсхүл гэрлэлтээ бүртгүүлэх үед Монгол Улсын иргэн байсан байх

192.1.2. Гэрлэгчдийн хариуцагч тал гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн боловч Монгол Улсад байнга оршин суудаг:

- Олон улсын шинжтэй гэр бүлийн харилцаа үүссэн байх /гэрлэгсдийн аль нэг нь гадаадын иргэн, эсхүл харьяалалгүй этгээд байх, гэрлэлт гадаад улсад гадаад улсын хуулийн дагуу үүссэн бол, гэрлэгсдийн эд хөрөнгийн болон амины харилцаа гадаад улсын эрх зүйгээр зохицуулагдаж байгаа бол гэх мэт/;

- Нэхэмжлэлийн хариуцагч нь гадаадын иргэн, эсхүл харьяалалгүй хүн байх;
- Хариуцагч Монгол Улсад байнга оршин суудаг байх.

192.1.3. Эцэг эх, хүүхдийн хоорондох харилцааг тогтоох, эцэг, эх байх эрхийг хасахтай холбоотой маргаан үүссэн тохиолдолд хариуцагч, нэхэмжлэгчийн аль нэг нь Монгол Улсын харьяат, эсхүл Монгол Улсад байнга оршин суудаг:

- Эцэг эх, хүүхдийн хоорондын маргаан үүссэн байх /эцэг эх хүүхдийн харилцааг тогтоох, эцэг эх байх эрх хасах/;
- Дээрх харилцаа олон улсын шинжтэй байх, өөрөөр хэлбэл талуудын аль нэг нь гадаад улсын иргэн, харьяалалгүй хүн байх;
- Талуудын аль нэг нь Монгол Улсад байнга оршин суудаг байх.

192.1.4. Хүүхэд үрчлүүлэх, хүүхэд үрчлэн авахад үрчлэн авагч буюу үрчлэгдэж буй хүүхэд Монгол Улсын харьяат, эсхүл Монгол Улсад байнга оршин суудаг этгээд:

- Гадаадын иргэн хүүхэд үрчлэн авахтай холбоотой харилцаа үүссэн байх /харьяалалгүй хүнд энэ зохицуулалт үл хамаарна, учир нь гагцхүү харьяалах улсынхаа эрх бүхий байгууллагаар дамжуулан үрчлэн авах хүсэлт гаргадаг тул боломжгүй/

Дээрх тохиолдолд гэр бүлийн холбогдолтой хэргийг Монгол Улсын шүүх өөрийн харьяалалд хамааруулан шийдвэрлэх эрх хэмжээтэй байна. Практикт, гадаад улсад гэрлэсэн гэрлэлтээ хэрхэн цуцлуулах, Монгол Улсын иргэн нь нөгөө улсад оршин суугаа иргэнтэй энэ асуудлаар хэрхэн холбогдохоо сайн мэддэггүй учир гэрлэлтээ цуцлуулж чадахгүй удаан хугацааг өнгөрүүлэх асуудал элбэг тохиолддог.

3. ИХШХШТХ-ЫН 189-193 ДУГААР ЗҮЙЛИЙГ ХЭРЭГЛЭЖ БУЙ ПРАКТИК

3.1. ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭРТ ХАРЬААЛЛЫН ҮНДЭСЛЭЛ ДУРЬДАГДАЖ БУЙ ЭСЭХЭД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Гадаадын иргэн, хуулийн этгээд оролцсон хувийн эрх зүйн харилцаа өргөжихийн хэрээр, ийм харилцаанаас үүдэлтэй маргааны тоо нэмэгдэж шүүхэд хандах нь улам бүр олшрох нь зүй юм. Энэ зүй тогтол ч Монгол Улсад ажиглагдаж байгаа бөгөөд цөөнгүй олон улсын хувийн эрх зүйн хэрэг маргааныг шүүхэд хянан шийдвэрлэжээ. Эдгээрийн заримыг дор авч үзье.

Шийдвэр 1. Ажил гүйцэтгэх гэрээтэй холбоотой маргаан.

Дорноговь аймгийн Замын-Үүд сумд оршин суудаг Т.О нь БНХАУ-ын төмөр замын 21 дүгээр компани Л.Х.Ф-д холбогдуулан ажил гүйцэтгэх гэрээний үүрэг болох 22,800,000 төгрөг гаргуулах тухай нэхэмжлэлийг гаргасан тус аймгийн иргэний хэргийн анхан шатны шүүхэд гаргасан.

Талууд 2018.03.05-2018.05.05 хооронд дэд бүтцийн угсралтын ажил хийлгэх зорилготойгоор ажил гүйцэтгэх гэрээг байгуулсан. Гэрээний хугацаанд Т.О нь 15-35 ажилтантай, 3 крантай ажилласан бөгөөд гэрээний хугацаанд материалын дутагдлаас болоод 8 дугаар сард ажлыг нь бүрэн дуусгаж өгсөн байна. Гэтэл Л.Х.Ф компаниас гэрээний үүрэг болох ажлын үнийн дүнг төлөхгүй байгаа тул нэхэмжлэл гаргасан. Харин хариуцагчийн зүгээс Т.О-ийн зүгээс гэрээний хугацаанд ажлыг хийж дуусгаагүй тул нэхэмжлэгчийн шаардсан мөнгийг төлөхгүй гэж хариу тайлбар гаргасан байна.

Энэхүү хэргийг тус аймгийн анхан шатны шүүх шийдвэрлэхдээ иргэний хэргийг хэрэгсэхгүй болгож шийдвэрлэсэн байна. Нэхэмжлэгч шүүхийн шийдвэрт гомдож дамж заалдах гомдол гаргасны дагуу шүүхээс тус хэргийг ахин шийдвэрлэсэн. Давж заалдах шатны шүүхээс анхан шатны шүүх иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журам зөрчсөн байна гэж үзэн шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгож, хэргийг дахин хэлэлцүүлэхээр анхан шатны шүүхэд буцаасугай гэж шийдвэрлэсэн. Шийдвэрийн нэг үндэслэл нь:

“талуудын хооронд байгуулагдсан гэрээний агуулгаас үзэхэд Дорноговь аймгийн Замын-Үүд суманд каргоны хашаа төсөл буюу барилга барих ажлыг иргэн Т.О гүйцэтгэхээр ажил гүйцэтгэх гэрээг байгуулсан байх боловч гэрээнд захиалагч нь хэн болохыг тодорхой заагаагүй /А тал гээд нэрийг Хятадаар бичсэн орчуулгагүй, хүний нэр, эсхүл байгууллагын нэр болох нь тодорхойгүй/ хэдий ч энэхүү гэрээний нэг тал нь гадаад улсын иргэн, эсхүл байгууллага байхын гадна гэрээг БНХАУ-ын хуулийг үндэслэн байгуулсан байх ба энэ утгаараа гэрээ нь олон улсын иргэний эрх зүй гэрээ болох талтай буюу гэрээнд маргааныг аль улсын шүүхээр шийдвэрлүүлэх талаар заагаагүй тул Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 189 дүгээр зүйлийн 189.2 дахь хэсэгт заасан хэргийг өөрийн харьяалалд хамааруулан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулах үндэслэл болох эсэхийг анхан шатны шүүх анхаараагүй” гэж үзсэн²⁸.

Шийдвэр 2. Өв залгамжлагчаар тогтоолгохтой холбоотой хэрэг.

БНХАУ-ын иргэн Л.Ж.Б, Л.Ю.Ж нарын нэхэмжлэл болон Л.Ж.Б-ын шүүх хуралдаанд гаргасан тайлбарт: Л.Ж.Б нь Улаанбаатар хотод 1970 онд төрсөн, мөн эхнэр Ж.Ч.Х нь 1972 онд Улаанбаатар хотод төрсөн. Л.Ж.Б нь 1996 онд эхнэртэйгээ танилцаж, 1997 онд гэр бүл болж охин Л.Ю.Ж төрсөн. Л.Ж.Б намайг болон миний охин Л.Ю.Ж-ыг нас барагч Ж.Ч.Х-гийн өмчлөлд бүртгэлтэй дор дурдсан эд хөрөнгийн хууль ёсны өв залгамжлагч болохыг тогтоож өгнө үү. Үүнд: Улаанбаатар хотын Чингэлтэй дүүргийн 1 дүгээр хороо 1 дүгээр 40 000-тын 9-7 тоот худалдаа, үйлчилгээний зориулалттай байрны өвлүүлэгчид ногдох хэсэг, нас барагчийн Голомт банк дахь тоот юанийн дансан дахь 85 503 юань буюу 18 945 008 төгрөг, тоот дансан дахь 377 122 төгрөгийн, тоот валютын дансан дахь 147.40 ам.доллар буюу 206 368 төгрөгийн мөнгөн хөрөнгө буюу нийт 19 528 798 төгрөгийн мөнгөн хөрөнгө, БНХАУ-ын Тариалангийн банк дахь 3093 хадгаламжийн картын дугаар дахь 18 720 юань буюу 4 197 855 төгрөгийн мөнгөн хөрөнгөнүүд болно. Дээрх хөрөнгийн 1/3 хэсгийг Л.Ж.Б надад оногдох 1/3 хэсгийг охин Л.Ю.Ж-д хуваарилж өгнө үү гэсэн нэхэмжлэлийг шүүхэд гаргасан.

Харин хариуцагчийн зүгээс Нэхэмжлэлийн шаардлагыг зөвшөөрөхгүй. Л.Ж.Б, талийгаач Ж.Ч.Х нар БНХАУ-ын Элчин сайдын яаманд гэрлэлтээ бүртгүүлсэн байсан. Тэдний гэрлэлтийг БНХАУ-ын хуулиар бүртгэсэн, гэрлэлтийн тал дээр маргаантай. Тэдний дундаас охин Л.Ю.Ж төрсөн. Хүүхдийн хувьд Иргэний хуулийн 520 дугаар зүйлийн 520.1.1 дэх хэсэгт зааснаар хууль ёсны өвлөгч тул дахин тогтоох шаардлагагүй гэж үзэж байна. Ж.Ч.Х нь 2010 оны 04 дүгээр сарын 14-ний өдөр нас барсан. Иргэний хуулийн 528 дугаар зүйлд заасан өв хүлээн авах

28 <http://new.shuukh.mn/irgendavah/11068/view>.

журмыг харвал нэхэмжлэгчийг татгалзсан гэж үзнэ. Учир нь Монголын нотариатын танхимаас ирүүлсэн бичигт Ж.Ч.Х-ийн өвийг авах хүсэлтийг гаргаагүй байсан. Талийгаачийг нас барснаас хойш 2 жил 2 сар 5 хоногийн дараа шүүхэд нэхэмжлэл гаргасан байсан. Мөн хуульд зааснаар хүндэтгэн үзэх шалтгаан байсан эсэх, хуульд заасан хугацааг хэтрүүлснээс уг хугацааг сэргээлгэх тухай хүсэлтийг гаргаж шийдвэрлүүлээгүй болно. Эд хөрөнгийн хувьд талийгаачийн хөрөнгийг түүний төрсөн эх нь Иргэний хуулийн 528 дугаар зүйлд зааснаар эзэмдэн авсан учир түүнд шилжих ёстой гэжээ.

Анхан шатны шүүх ИХ-ийн 515.1, 520.1 дэх хэсэгт зааснаар Л.Ю.Ж нь Чингэлтэй дүүргийн 1 дүгээр хороо 1 дүгээр 40 000-тын дүгээр байрны тоотод орших худалдаа үйлчилгээний зориулалттай үл хөдлөх эд хөрөнгийн 1/6 хэсгийг, Голомт банкны дансан дахь талийгаач Ж.Ч.Х-ийн 19 528 498 төгрөгийн, БНХАУ-ын Тариалангийн банк дахь картын дугаар дансан дахь мөнгөн хөрөнгийн 1/3 хэсгийг өв залгамжлан авах эрхтэй болохыг тогтоосон. Харин Иргэний хуулийн 532 дугаар зүйлийн 532.1 дэх хэсэгт зааснаар Ж.Ч.Л, Ж.Ш.И нараас 16 816 588 төгрөгийг гаргуулж Л.Ю.Ж-д олгож, Иргэний хуулийн 520 дугаар зүйлийн 520.1.1 дэх хэсэгт зааснаар Ж.Ч.Л, Ж.Ш.И нарт холбогдох Л. Ж.Б-ы гаргасан нэхэмжлэлийг бүхэлд нь, Ж.Ч.Л, Ж.Ш.И нарт холбогдох талийгаач Ж.Ч.Х-ийн өвлөгч болохыг тогтоолгох, Голомт банк, БНХАУ-ын Тариалангийн банк дахь мөнгөн хөрөнгөөс ногдох хэсгийг гаргуулах тухай Л.Ю.Ж-ын нэхэмжлэлийн шаардлагыг тус тус хэрэгсэхгүй болгож шийдвэрлэсэн.

Давж заалдах шатны шүүх анхан шатны шүүхийн шийдвэрийг хэвээр үлдээж, хариуцагчийн өмгөөлөгчийн гаргасан давж заалдах гомдлыг хэрэгсэхгүй болгож шийдвэрлэсэн. Хяналтын шатны шүүхээс анхан шатны болон давж заалдах шатны шүүхийн шийдвэрийг аль алиныг хэвээр үлдээж хариуцагчийн гомдлыг хангахгүй орхисугай гэж шийдвэрлэсэн.²⁹

Хэргийн шүүхийн харьяалал. Энэхүү хэрэгт маргалдагч талуудын аль аль нь гадаадын иргэн байна. Мөн нас барсан этгээд нь МУ-ын нутаг дэвсгэрт байнга оршин суудаг бөгөөд маргааны гол зүйл болох хөрөнгө нь МУ-ын нутаг дэвсгэрт байх тул ИХШХШТХ-ийн 189 дүгээр зүйлийн 189.2.7. нэхэмжлэлийн зүйл нь өв залгамжлах эрх, өв залгамжлуулагчаас эд хөрөнгийг хуваах, гэрээслэл, үүрэг гүйцэтгэхтэй холбоотой бөгөөд өв залгамжлуулагч нас барахаасаа өмнө Монгол Улсад амьдардаг буюу оршин суудаг байсан, эсхүл тухайн өв хөрөнгө Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт байгаа гэсэн үндэслэлээр МУ-ын шүүх энэхүү хэргийг хянан шийдвэрлэх эрхтэй байна.

Шийдвэр 3. Гэрлэлт цуцлуулж, хүүхдийн асрамж тогтоолгохтой холбоотой хэрэг.

Хятад улсын иргэн Б овогтой В нь Монгол Улсын иргэн Н.Э-тэй 2004 онд танилцаж, 2008 оноос хамтран амьдарч улмаар 2008 онд Монгол Улсад гэрлэлтээ бүртгүүлсэн. 2009 онд хүү В. Т төрсөн. Тэд 2004 оноос 2013 он хүртэл хамтдаа Венхай Хөх хотод амьдарч байсан. 2013 онд эхнэр Э нь таньдаг хүн, найз нөхөд байхгүй, ах дүү хамаатан садан байхгүй, ажил олдохгүй, харьцах халуун дулаан орчин байхгүй, өөрт нь хэцүү байна гэсэн шалтгаанаар төрсөн нутаг Монгол руу өөрийн хүсэлтээр явсан. Тэд тусдаа бараг 2 жил амьдарсан. Энэ хугацаанд хэн аль нь бие биенээ үгүйлээгүй, тусдаа амьдрах боломжтой гэдгээ ойлгосон, мөн

29 <http://www.shuukh.mn/irgenhyanal/686/view?fbclid=IwAR2Mr3A71eljWqlXa81CyTHFId->
- PHWId5Wmf3VQStjRdZeph_245dXyO4Jiw.

бидний үзэл бодол таардаггүй хэвээр, цаашдаа хамт амьдаръя гэсэн ч үзэл бодол таарахгүй бие биетэйгээ ойлголцохгүй болсон. В нь өөрийн гэр бүлийн бизнес хийж тэндээ ажиллаж, амьдарч амин зуулгаа залгуулна. Монголд амьдрахад надад хийх ажил олдохгүй, гэр бүлээ, өөрийгөө ч тэжээж чадахгүй, миний эхнэр Хөх хотод дахин амьдрах боломжгүй, тэнд ажил хийх гэхээр хэлний асуудалтай тул байнга гэрт суух нь амьдралыг үзэх үзэл бодолтой нь харшилдаг. Эхнэр маань цаашдаа Хөх хотод амьдрахгүй гэсэн тул бид дахин хамт амьдрах боломжгүй болсон, бид гэр бүлээ цуцлуулахад ямар нэг маргаан байхгүй, хүүгээ би өөрийн асрамжид авна, бидэнд дундын хөрөнгийн маргаан байхгүй, миний виз дуусч байгаа. Иймээс бидний гэрлэлтийг цуцалж, хүүг маань миний асрамжид үлдээж өгнө үү. Бид тус тусын амьдралтай болсон тул эвлэрч амьдрах боломжгүй байгаа.

Талуудын аль аль энэ тал дээр нэг саналтай мөн хүүг ээжтэй нь уулзуулж байх тал дээр харилцан тохиролцсон байна.³⁰

Шүүх ИХШХШТХ-ийн 192 дугаар зүйлийн 192.1.1 “гэрлэгчдийн аль нэг нь Монгол Улсын харьяат иргэн буюу гэрлэх үедээ Монгол Улсын харьяат байсан бол” мөн хуулийн 192 дугаар зүйлийн 192.1-д “Монгол Улсын шүүх гэр бүлийн холбогдолтой хэргийг өөрийн харьяалалд авч хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулна” гэж зааснаар хариуцагч Н.Энхчимэг нь Монгол Улсын иргэн тул хэргийн харьяалал зөрчөөгүй гэж үзэн хэргийг харьяалан шийдвэрлэсэн байна.

Шийдвэр 4. Монгол Улсын харьяат Б компани нь Г улсын харьяат Г-тэй Хамтран ажиллах гэрээ байгуулж үйл ажиллагаа эхэлсэн ч хэсэг хугацааны дараа Г нь гэрээнд заасан үүргээ биелүүлэхгүй болсноос үүдэн хамтын үйл ажиллагаа цаашид явагдахад хүндрэлтэй болсон бөгөөд Б нь удаа дараа Г-д хандан гэрээний үүргээ биелүүлж, төслийг хэрэгжүүлж дуусгахыг шаардсан ч амжилт олоогүй. Иймд Г-д хандан гэрээг цуцлах тухай мэдэгдлийг хүргүүлж, өөр компанитай хамтран төслөө үргэлжлүүлсэн байна. Гэтэл Г нь Д улсын олон улсын арбитра хандан Б-ийн эсрэг нэхэмжлэл гаргасан бөгөөд, Г нь хамтран ажиллахаас татгалзсан гэх тайлбарыг өгч, харин Г нь заавал хамтран ажиллахыг шаардсан байна. Г улсын хууль болон Монгол Улсын Иргэний хуулийн дагуу хамтран ажиллах гэрээнээс гарахыг хориглосон хэлцэл хүчингүйд тооцогдох боловч, арбитрайн бүрэлдэхүүн Б-д Г-тэй үргэлжлүүлэн хамтран ажиллахыг даалгажээ. Энэхүү арбитрайн шийдвэр нь талуудад 2021.10.28-ны өдөр ирсэн бөгөөд үүнийг гардаж авсан өдөр гэж тооцно. Гэтэл Г-ийн итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч нь 2021.11.29-ний өдөр Б-ын хуулийн этгээд харьяалагдах дүүргийн шүүхэд шийдвэр гүйцэтгэлийн ажиллагаа явуулах хуудас бичүүлэхээр хүсэлт гаргажээ. Арбитрайн ажиллагаа явагдсан улсын Иргэний процессын тухай хуульд заасны дагуу талууд шийдвэрийг гардан авснаас хойш 3 сарын дотор шийдвэрийг хүчингүй болгох, түдгэлзүүлэхээр хүсэлт гаргах эрхтэй ба энэ хугацаа нь 2022.01.29-нд дуусна. Энэ хүртэл талуудын хувьд шийдвэр хүчин төгөлдөр болоогүй гэж үзэх ч шүүх үүнийг үл харгалзан захирамж гаргаж, шийдвэрийг биелүүлэхээр гүйцэтгэх хуудас бичсэн байна. Талуудын хувьд хүчин төгөлдөр болоогүй арбитрайн шийдвэрийг биелүүлэх асуудлыг шийдвэрлэх нь мөн л харьяаллын бус маргаан гэж тооцогдох ба нөгөө талаас Арбитрайн тухай хуулийн 47.3 болон 6.2-т заасны дагуу талуудын хувьд арбитрайн шийдвэр хүлээн авснаас хойш 90 хоногийн дотор дүүргийн шүүх хүлээн авч харьяалан шийдвэрлэсэн нь илтэд буруу, хууль бус болжээ. Угтаа энэ шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөх эсэх асуудлыг шийдвэрлэх шүүх нь Нийслэлийн иргэний хэргийн давж заалдах шатны шүүх гэдэг нь хуульд тодорхой тусгагдсан байна.

30 <http://www.shuukh.mn/irgenanhan/46612/view>.

Шүүхэд шийдвэрлэгдэж буй ОУХЭЗ-н шинжтэй хэрэг маргааныг бүхэлд нь судалж, дүгнэлт хийхэд харьцангуй урт хугацаа шаардагдах бөгөөд сүүлийн жилүүдэд shuuh.mn цахим шийдвэрийн санд хэргийн оролцогчдын нэрний эхний үсгийг тавьж мэдээлдэг болсноор гадаад улсын иргэн, хуулийн этгээд, харьяалалгүй хүн оролцсон маргааныг судлахад бэрхшээлтэй болсныг энд дурьдах нь зөв болов уу. Дээр авч үзсэнчлэн, зарим маргааныг шийдвэрлэхэд шүүгч харьяаллын асуудлыг зөв тодорхойлон шалгаж, процессын ажиллагааг үргэлжлүүлж байгаа бол зарим маргааны тухайд, ямар үндэслэлээр шүүх харьяалан шийдвэрлэж байгаагаа шийдвэрт дурьдахгүй байгаа нь ч цөөнгүй тохиолддог.

3.2.Зэрэгцээ процессын ажиллагаа явагдахаас урьдчилан сэргийлэх /parallel proceeding/

Сүүлийн жилүүдэд олон улсын хувийн эрх зүйн салбарт чухлаар тавигдах болсон нэгэн асуудал бол зэрэгцээ процессын ажиллагаа, түүний сөрөг үр дагаварын асуудал юм. Энэ нь нэг хэргээр хоёр улсын шүүхэд эсхүл шүүх, арбитрт зэрэг маргаан үүсэх тухай ойлголт бөгөөд, нэг хэргийг 2 шүүх нэгэн зэрэг шийдвэрлэх боломжгүй, тиймээс аль нэг нь татгалзах ёстой гэх үзэл дээр үндэслэдэг. Зэрэгцээ процессын ажиллагаанаас татгалзвал зохих онолын үндэслэлийг “forum non conveniens”, “lis alibi pendens” гэх ойлголтоор илэрхийлдэг.

Forum non conveniens нь хэргийг шийдвэрлэх зохимжгүй шүүх гэсэн утгатай ба нийтийн эрх зүйт орнуудад түгээмэл хэрэглэдэг. Гол агуулга нь нэг хэргийг 2 шүүхэд зэрэг шийдвэрлэхгүй, аль тохиромжтой шүүхийг тогтоож өгөх явдал юм. Forum non conveniens тогтооход зайлшгүй харгалзан үзвэл зохих асуудал нь:

- Өөр тохиромжтой шүүх байгаа эсэх;
- Талууд аль улсад оршин сууж байгаа;
- Нотлох баримт аль улсад байгаа, түүнийг олж авахад ямар ажиллагаа шаардагдах;
- Аль улсын эрх зүйг хэрэглэж маргаан шийдвэрлэх;
- Хөөн хэлэлцэх хугацаа;
- Шүүхийн шийдвэрийн биелэгдэх боломжтой байдал юм.³¹

Эдгээрийг харгалзан үзсэний үндсэн дээр хэргийг хянан шийдвэрлэх тохиромжгүй шүүх гэж үзвэл нэхэмжлэлийг хүлээн авахгүй байх нь зүйтэй байна.

Харин “Lis alibi pendens” нь эх газрын эрх зүйн тогтолцоот улсуудад өргөн хэрэглэдэг зохицуулалт бөгөөд хоёр өөр шүүхэд зэрэг хэрэг үүссэн бол хамгийн эхэнд хэрэг үүсгэсэн шүүх харьяалан шийдвэрлэнэ. Аль нэг улсын шүүх нь онцгой харьяалалтай байгаа эсэхийг хянан, онцгой харьяалал байвал тэр шүүх нь хянан шийдвэрлэнэ гэх үзэл дээр үндэслэсэн зохицуулалт юм. Энэ зарчмыг хуульд тусгасан улс бол Швейцарь бөгөөд зарим олон улсын гэрээнд ч тусгалаа олсон байх нь бий.

31 Cheshire, North&Fawcett. Private International law. 15th edition. Oxford 2017. P 202; Б.Тамир, Олон улсын хувийн эрх зүй. УБ 2019 он., 108 дахь тал.

Тухайлбал, Швейцарын ОУХЭЗ-н тухай хуулийн 9 дүгээр зүйлд:

“нэг ижил талууд нэг ижил шаардлага бүхий нэхэмжлэлийг гадаад улсын шүүхэд гаргасан бөгөөд тухайн гадаад улсын шүүх нь Швейцарьт хүлээн зөвшөөрөгдөхүйц шийдвэрийг боломжийн хугацааны дотор гаргахаар хүлээгдэж байгаа тохиолдолд Швейцарын шүүх хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаагаа түдгэлзүүлнэ”, 9.2-т “Швейцарьт хэрэг үүсгэсэн огноог тодорхойлоход хэрэг үүсгэхэд шаардлагатай эхний хянан шийдвэрлэх ажиллагааг эхлүүлсэн огноог баримтална. Эвлэрүүлэх ажиллагаанд оролцох тухай мэдэгдэл хүргүүлсэн байхад хангалттай”, 9.3-т “Швейцарьт хүлээн зөвшөөрөгдөхүйц гадаад улсын шийдвэрийг хүлээн авсан даруйд Швейцарын шүүх хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаагаа цуцална” хэмээн заасан байна.

Параллель процессын ажиллагаа явагдах нь маргааны талуудад цаг хугацаа, зардал ихээр гаргахаас гадна хэрэв 2 шүүх, эсхүл шүүх ба арбитр нь өөр өөр агуулга бүхий шийдвэр гаргасан тохиолдолд түүнийг хэрхэн биелүүлэх вэ гэх чухал асуудлыг хөндөнө. Олон улсын арбитрын ажиллагааны түүхэнд ийм тохиолдлууд гарч байсан ба нэг арбитр нь нэхэмжлэлийг хэрэгсэхгүй болгож, харин нөгөө нь 300 сая долларын нөхөн төлбөрийг хариуцагч төлөх ёстой гэсэн шийдвэр гаргаж байв.³²

Иймээс зайлшгүй шийдвэрлэвэл зохих асуудлын нэг болон хувирч байгаа юм. Нөгөө талаас, *res judicata* хэмээх зарчим ч чухалд тооцогдох болсон ба нэгэнт шийдвэрлэсэн хэргийн хувьд дахин хэрэг үүсгэх боломжгүй гэж үздэг. Гэхдээ энэ нь гагцхүү шүүх буюу арбитрын шийдвэрлэсэн нэхэмжлэлийн агуулгын хувьд яригдах нь зүйтэй бөгөөд талуудын хооронд цаашид өөр асуудлаас үүдсэн маргааныг шүүх хүлээн авч шийдвэрлэх нь зүйтэй.

Арбитрын тухай хуулийн 10 дугаар зүйлд:

10 дугаар зүйл. Арбитрын хэлэлцээр ба шүүхэд нэхэмжлэл гаргах

10.1. Арбитрын хэлэлцээртэй боловч шүүхэд нэхэмжлэл гаргасан бөгөөд аль нэг тал тайлбар гаргахаасаа өмнө уг маргааныг арбитрын журмаар шийдвэрлүүлэх хүсэлт гаргасан бол шүүх аль нэг талын хүсэлтээр арбитрын хэлэлцээрийг хүчин төгөлдөр бус, эсхүл биелүүлэх боломжгүй гэж үзсэнээс бусад тохиолдолд шүүхэд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг дуусгавар болгоно.

10.2. Энэ хуулийн 10.1-д зааснаар нэхэмжлэл гаргасан тохиолдолд арбитр нь шүүхийн ажиллагаа явагдаж байх хугацаанд арбитрын ажиллагааг эхлүүлэх, эсхүл үргэлжлүүлэх, арбитрын үндсэн шийдвэр гаргах эрхтэй. гэж заасан нь шүүх болон арбитрт нэгэн зэрэг нэг ижил маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явагдаж болохоор зохицуулсан нь зохимжгүй болжээ.³³ Иймд, аль нэг маргаан таслах байгууллагад маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явагдаж дуусах хүртэл нөгөө нь түдгэлзэх зохицуулалтыг тусгах нь зүйтэй байна.

32 Ronald S. Lauder v. The Czech Republic, UNCITRAL /харьяалан шийдвэрлэсэн ч нэхэмжлэлийн шаардлагыг хангаагүй/ харин CME Czech Republic B.V. v. The Czech Republic, UNCITRAL /нэхэмжлэлийн шаардлагыг хангасан/.

33 Энэ зохицуулалтын тухай Д.Дүгэржав, Арбитрын тухай хуулийн товч тайлбарын 34-36 дахь талаас дэлгэрэнгүй үзнэ үү.

4. ОУИП-ЫН ОЛОН УЛСЫН ХӨГЖЛИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА

2018 онд ОУХЭЗ-н Гаагийн бага хурал нь Америкийн ОУХЭЗ-н нийгэмлэгтэй хамтран хийсэн судалгааны үр дүнд, нэн ойрын хугацаанд хөгжүүлэх шаардлагатай салбар бол ОУИП, олон улсын эрх зүйн хамтын ажиллагаа мөн хэмээн үзжээ.³⁴ Шүүхийн харьяалал, олон улсын шүүхийн хамтын ажиллагаа, шүүхийн шийдвэрийн үр нөлөөтэй байдлаар дамжуулан хүний эрхийг хамгаалалтыг баталгаажуулах нь ойрын хугацаанд хийх ажлын нэг хэмээн тооцогдсон бол ОУИП-ын эрх зүйг дараах байдлаар хөгжүүлэх нь зүйтэй хэмээн төлөвлөснийг дор үзүүлье:

а/ ойрын хугацаанд хөгжүүлэхэд анхаарвал зохих асуудалд:

- 1/ шинэ технологийг суурьшуулах – байж болох хамгийн том, өргөн хүрээнд энэ ажлыг хийх бөгөөд холын зайнаас мэтгэлцээнд оролцох, электрон байдлаар нотлох баримтыг ирүүлэх, хүлээн авах асуудлыг одоо байгаа эрх зүйн хамтын ажиллагааны дүрэм журамд тулгуурлан шийдвэрлэх;
- 2/ гадаадын шийдвэрийг хүлээн зөвшөөрөх, биелүүлэх;
- 3/ Америкийн ОУХЭЗ-н нийгэмлэгээс боловсруулсан Шүүх ажиллагаанд улс дамнан оролцох зарчим хэмээх баримт бичгийг бүс нутгийн болон олон улсын түвшинд нэвтрүүлэх.

б/ дунд хугацаанд хөгжүүлэх асуудалд:

- 1/ гадаадын хууль тогтоомжийг олж авах боломж;
- 2/ *lis pendens* болон *denial of justice* зөрчлийн асуудал: шүүхийн харьяалал, шүүхээр хамгаалуулах эрхийг хангахад чиглэх;
- 3/ конвенцийг хэрэгжүүлэх явцад мониторинг хийх.

в/ урт хугацаанд:

- 1/ Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ: олон улсын хамтын ажиллагааны механизмыг хөгжүүлэх;
- 2/ шүүхийн баримт бичгийг хүлээн зөвшөөрч, биелүүлэх: дижитал флатформыг хөгжүүлэх зэрэг болно.

Эндээс, харахад шүүхийн харьяалал, шүүхийн харьяаллын давхардлыг арилгах асуудал хамгийн гол чухал асуудлын нэг гэдэг нь тодорхой бөгөөд, энэхүү олон улсын хамтын ажиллагаа, судалгаанд идэвхитэй оролцсоны дүнд өөрийн орны эрх зүйг хөгжүүлэх боломжтой юм.

5. ОУХЭЗ-Н МАРГААНЫ ШҮҮХИЙН ХАРЬААЛЛЫН ЗОХИЦУУЛАЛТЫГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Энэхүү судалгааны ажлын дүнд ОУХЭЗ-н хэрэг маргаан хянан шийдвэрлэх шүүхийн харьяаллын эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгоход чиглэсэн дараах санал зөвлөмжийг дэвшүүлж байна:

34 HCCH, ASADIP. The future of Private International Law and the challenges to the Hague Conference on Private International Law within next 25 years. 2018 Ned., P3.

1. Эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох үүднээс:
 - 1.1. ИХШХШТХ-д олон улсын шинжтэй хэрэг маргааны хүрээг тодорхойлох. Ингэснээр ямар тохиолдолд тухайн хэм хэмжээг шүүх хэрэглэх боломжтойг хуулиас шууд харах боломжтой ба харьяалал тодорхойлох асуудалд хуульч, шүүгчид нэг мөр ойлголттой болоход дөхөм болно;
 - 1.2. Шүүхэд эрх олгох. ИХШХШТХ-ийн 189-193-т зохицуулаагүй асуудлаар нэхэмжлэл гаргасан тохиолдолд харьяалан шийдвэрлэх эрх хэмжээг шүүх өөрөө тодорхойлох зохицуулалтыг хуульд тусгах;
 - 1.3. Илтэд харьяаллын бус ОУХЭЗ-н маргаан хянан шийдвэрлэсэн тохиолдолд үүсэх эрх зүйн үр дагаварыг тодорхойлсон зохицуулалтыг бий болгох /тухайлбал, арбитрын хэлэлцээртэй гэдгийг талууд тайлбарлаж байгаа ч шүүх шийдвэрлэсэн тохиолдолд/;
 - 1.4. Зэрэгцээ процессын ажиллагаа явагдахаас урьдчилан сэргийлэх зохицуулалт, зарчмыг хуульд тусгах.
2. Хууль хэрэглэх арга, журмыг боловсронгуй болгох үүднээс:
 - 2.1. ОУИП-ын эрх зүйн сургалтын хөтөлбөрийг бакалаврын ба хуульчдын давтан сургалтын түвшинд боловсруулж, хэрэгжүүлэх;
 - 2.2. ОУХЭЗ-н маргааны харьяаллын эрх зүйн зохицуулалтын талаархи харьцуулсан судалгаа болон гадаад улсын шүүхийн практик судалгааг хийх;
 - 2.3. Шүүхийн шийдвэрт ОУХЭЗ-н хэрэг маргааны харьяаллын үндэслэл, хэрэглэх хуулийн үндэслэлийг тодорхой заах, ингэснээр шүүхийн шийдвэрийн үндэслэл илүү тодорхой болох ба шүүхэд итгэх итгэлийг нэмэгдүүлэх давуу талтай;
 - 2.4. ОУИП-ын ажиллагааг шуурхай, чирэгдэлгүй болгох үүднээс эрх зүйн туслалцаа, хамтын ажиллагааг эрчимтэй хөгжүүлэх.

Ойрын хугацаанд эдгээр санал зөвлөмжийг зорилт болгон хэрэгжүүлснээр, олон улсын шинжтэй иргэний хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг шуурхай, үндэслэлтэй болгох суурь тавигдах ба цаашид олон улсын гэр бүл, өв залгамжлал, олон улсын бизнесийн гэрээ зэргээс үүдэлтэй маргааныг шийдвэрлэхэд анхаарах асуудал, арга зүйн талаар тогтмол шинэ сургалт, судалгааг хийж хүртээл болгох нь зүйтэй байна.

НОМ ЗҮЙ

1. Б.Буянхишиг, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх эрх зүй. УБ 2021 он
2. Д.Дүгэржав, Арбитрын тухай хуулийн товч тайлбар. УБ 2017 он.
3. Б.Тамир, Олон улсын хувийн эрх зүй. УБ 2019 он
4. Т.Мэндсайхан, Олон улсын хувийн эрх зүй. Улаанбаатар 2008 он.
5. Ц.Оюунаа, Олон улсын хувийн эрх зүй. УБ 2016 он.
6. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дэлгэрэнгүй тайлбар. УБ 2008 он.
7. УДШ, Ханс Зайделийн сан. Иргэний хэргийн талаар эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх тухай. УБ 2021 он.
8. ХЗДХЯ. Эрх зүйн туслалцаа харилцан үзүүлэх нь. УБ 2009 он.
9. Cheshire, North&Fawcett. Private International law. 15th edition. Oxford 2017.
10. Dr. Heimo Shack. Internationales Zivilverfahrensrecht. 7 Auflage, München 2017.
11. HCCH, ASADIP. The future of Private International Law and the challenges to the Hague Conference on Private International Law within next 25 years.
12. Pippa Rogerson, Private International law- Jurisdiction. The Cambridge Law Journal Vol.6
13. Trevor C Hartley, Basic Principles of Jurisdiction in private international law: The European Union, The United States and England. International & Comparative Law Quarterly (online), Cambridge 2021.
14. www.shuukh.mn
15. www.hcch.net
16. www.unidroit.org
17. www.un.org